

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

** Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki

PIOTR PONIATOWSKI*, MARJANA SZUPJANA**

ORCID: 0000-0001-9712-0663; piotr.poniatowski@umcs.pl

ORCID: 0000-0003-1569-6832; shupyana5@gmail.com

Brak odpowiedzialności karnej w świetle ukraińskiego prawa karnego

Lack of Criminal Responsibility under Ukrainian Criminal Law

WPROWADZENIE

Przedmiotem niniejszego opracowania są przypadki, w których osoba, która dopuściła się określonego zachowania, nie ponosi za to odpowiedzialności karnej. Odpowiedzialność karną rozumiemy ściśle – jako ponoszenie konsekwencji prawnych popełnienia przestępstwa, określonych przez prawo karne¹. Należy zaznaczyć, że nasze rozważania znacznie wykraczają poza zagadnienia wyłączenia odpowiedzialności karnej w rozumieniu polskiego prawa karnego (por. rozdział III Kodeksu karnego², w którym określono okoliczności wyłączające bezprawność i winę)³. Odnosimy się do: problematyki braku odpowiedzialności karnej w kontekście zasad stosowania ustawy karnej, pojęcia przestępstwa, form popełnienia przestępstwa, stypizowanych okoliczności wyłączających przestępczość czynu, zwolnienia od odpowiedzialności karnej i od kary oraz braku odpowiedzialności określonych osób za niektóre przestępstwa⁴.

¹ Zob. A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 17.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. 2024, poz. 17, ze zm.).

³ z tego powodu w tytule artykułu mowa jest o braku, a nie o wyłączeniu odpowiedzialności karnej. Opisane zostaną bowiem również przypadki, w których odpowiedzialność taka nie tyle zostaje wyłączona (np. z uwagi na działanie w obronie koniecznej), co w ogóle się nie aktualizuje.

⁴ Podobne uwagi można czynić również na gruncie polskiego prawa karnego. Sprawca może np. nie odpowiadać karnie, gdyż jego zachowanie nie stanowiło czynu w rozumieniu prawa karnego

BRAK ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ A ZASADY STOSOWANIA USTAWY KARNEJ

Zgodnie z art. 1 ust. 1 Kodeksu karnego Ukrainy z dnia 5 kwietnia 2001 r. (dalej: u.k.k.)⁵ celem tego Kodeksu jest zapewnienie prawnej ochrony praw i wolności człowieka i obywatela, mienia, porządku i bezpieczeństwa publicznego, środowiska oraz porządku konstytucyjnego Ukrainy przed karnie bezprawnymi naruszeniami, zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa ludzkości oraz zapobieganie przestępstwom. Aby wypełnić to zadanie, u.k.k. określa, jakie społecznie niebezpieczne czyny są przestępstwami i jakie kary stosuje się wobec osób, które je popełniły (art. 1 ust. 2 u.k.k.). Warto zauważyć, że w prawie ukraińskim obowiązuje zasada typizacji przestępstw wyłącznie w Kodeksie karnym, a zatem – inaczej niż w Polsce – nie istnieje tam tzw. pozakodeksowe prawo karne. W myśl art. 2 ust. 1 u.k.k. podstawą odpowiedzialności karnej jest popełnienie czynu społecznie szkodliwego, wypełniającego znamiona przestępstwa z u.k.k. dopełnieniem tej regulacji jest art. 3 ust. 3 u.k.k., zgodnie z którym o bezprawności karnej czynu, a także o jego karalności i innych konsekwencjach prawnokarnych decyduje wyłącznie ten Kodeks.

Bezprawność i karalność oraz inne konsekwencje prawnokarne czynu określa ustawa karna obowiązująca w czasie popełnienia czynu, a więc w czasie, w którym dana osoba dopuściła się działania lub zaniechania określonego w ustawie karnej (art. 4 ust. 2 i 3 u.k.k.). Wykluczona jest więc odpowiedzialność karna za czyn, który w czasie jego popełnienia nie był zabroniony przez u.k.k. Kodeks ukraiński przewiduje też regulacje dotyczące wstecznego działania ustawy karnej. Zgodnie z art. 5 ust. 1 u.k.k. ustawa karna, która znosi bezprawność karną czynu, łagodzi odpowiedzialność karną lub w inny sposób poprawia sytuację sprawcy, działa wstecz w czasie, to znaczy ma zastosowanie do osób, które popełniły czyn przed wejściem w życie takiej ustawy, w tym do osób odbywających karę lub które odbyły karę. Jeżeli po popełnieniu czynu przewidzianego w u.k.k. ustawa karna była kilkakrotnie zmieniana, ustawa znosząca bezprawność karną czynu, łagodząca odpowiedzialność karną lub w inny sposób poprawiająca sytuację sprawcy ma moc wsteczną (art. 5 ust. 4 u.k.k.)⁶.

albo stanowiło taki czyn, ale nie doszło do wyczerpania znamion typu czynu zabronionego bądź zaszła okoliczność wyłączająca bezprawność czynu albo możliwość przypisania sprawcy winy itd. W prawie ukraińskim pewne kwestie są jednak odmiennie uregulowane, a także występują w nim instytucje nieznane polskiemu porządkowi prawnemu, np. zwolnienie od odpowiedzialności karnej.

⁵ Кримінальний Кодекс України, Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25–26, ст. 131. Tekst dostępny na stronie internetowej Rady Najwyższej Ukrainy: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (dostęp: 10.12.2024).

⁶ Regulacja ta dotyczy tzw. ustawy pośredniej, tj. takiej, która weszła w życie po popełnieniu przestępstwa, ale utraciła moc przed wydaniem orzeczenia w sprawie odpowiedzialności karnej

Odpowiedzialność karna może być wyłączona również na mocy wyjątku od zasady terytorialności stosowania ustawy karnej. Co do zasady każdy, kto popełnił przestępstwo na terytorium Ukrainy, podlega odpowiedzialności karnej na podstawie u.k.k. (art. 6 ust. 1 u.k.k.). Jednak kwestię odpowiedzialności karnej przedstawicieli dyplomatycznych oraz innych obywateli państw obcych, którzy zgodnie z prawem Ukrainy i traktatami międzynarodowymi ratyfikowanymi przez Radę Najwyższą Ukrainy nie podlegają jurysdykcji karnej sądów Ukrainy, w przypadku popełnienia przestępstwa na terytorium Ukrainy, rozstrzyga się na drodze dyplomatycznej (art. 6 ust. 4 u.k.k.). Podobne uwagi o wyjątkowym braku odpowiedzialności na podstawie ukraińskiej ustawy karnej można poczynić w odniesieniu do przestępstw popełnionych za granicą. Obywatele Ukrainy i bezpaństwowcy stale zamieszkujący w Ukrainie, którzy popełnili przestępstwa poza jej granicami, podlegają odpowiedzialności karnej na podstawie u.k.k., chyba że umowy międzynarodowe, których Ukraina jest stroną, ratyfikowane przez Radę Najwyższą Ukrainy, stanowią inaczej (art. 7 ust. 1 u.k.k.). Jeżeli osoby, o których mowa, poniosły karę za popełnione przestępstwa poza Ukrainą, nie mogą być pociągnięte do odpowiedzialności karnej w Ukrainie za te przestępstwa (art. 7 ust. 2 u.k.k.).

BRAK ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ A POJĘCIE PRZESTĘPSTWA W UKRAIŃSKIM PRAWIE KARNYM

Ogólne pojęcie przestępstwa określone jest w art. 11 ust. 1 u.k.k. Zgodnie z tym przepisem przestępstwem jest społecznie szkodliwy, zawiniony czyn (działanie lub zaniechanie) określony w niniejszym Kodeksie, popełniony przez podmiot przestępstwa.

Czynem w rozumieniu art. 11 ust. 1 u.k.k. jest świadome zachowanie (działanie lub zaniechanie) człowieka zależne od jego woli. Na czyn składają się elementy przedmiotowe, odnoszące się do płaszczyzny fizycznej (wykonywanie ruchów przez różne części ciała ludzkiego lub powstrzymanie się od takich ruchów), oraz elementy podmiotowe (procesy intelektualne i wolicjonalne)⁷. Działanie to zachowanie aktywne (polegające na określonym ruchu), natomiast zaniechanie

danej osoby. Zob. В.І. Борисов, Ю.А. Пономаренко, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013, s. 22–22.

⁷ V. Hryshchuk, N. Makovetska, I. Krasnytskyi, M. Khavronyuk, *Definicja przestępstwa i podziały przestępstw w prawie karnym Ukrainy*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2013, vol. 60(2), s. 87. Przestępstwa nie stanowią więc np. zachowania dokonane w stanie bezradności lub podczas snu, odruchowe, impulsywne, konwulsyjne lub instynktowne ruchy ciała, a także ruchy ciała lub brak takich ruchów, będące wynikiem oddziaływania innej osoby lub siły wyższej bądź czynu popełnionego pod wpływem hipnozy (*ibidem*, s. 88).

to zachowanie bierne (brak ruchu), które przejawia się w tym, że dana osoba nie wykonuje pewnych czynności, które powinna i może wykonać. Obowiązek prawny działania może wynikać z ustawy lub innego aktu prawnego, z faktu zajmowania przez daną osobę określonego stanowiska czy z wcześniejszego zachowania danej osoby. Brak przynajmniej jednego z tych warunków (obowiązku albo możliwości działania) wyklucza przestępcze zaniechanie⁸. Jedną z przyczyn wyłączenia odpowiedzialności karnej – z uwagi na niemożność uznania zachowania danej osoby za prawnokarnie relewantny czyn – została wyrażnie określona w art. 40 ust. 1 u.k.k. W myśl tego przepisu nie stanowi przestępstwa działanie lub zaniechanie osoby, która wyrządziła szkodę dobrom prawnie chronionym, popełnione pod bezpośrednim wpływem przymusu fizycznego, w wyniku którego nie mogła ona pokierować swoim postępowaniem⁹.

Podobnie jak w Polsce społeczna szkodliwość czynu stanowi materialny aspekt przestępstwa w ukraińskim prawie karnym. Czyn jest społecznie szkodliwy, jeśli wyrządził lub mógł wyrządzić istotną szkodę osobie fizycznej lub prawnej, społeczeństwu, państwu bądź ludzkości (art. 11 ust. 2 *a contrario* oraz art. 1 ust. 1 u.k.k.)¹⁰. Nie stanowi więc przestępstwa czyn, który: a) stanowi zamach na przedmiot nieobjęty ochroną u.k.k.; b) nie wyrządza istotnej szkody przedmiotom ochrony prawnokarnej albo przynajmniej nie tworzy rzeczywistego zagrożenia jej wyrządzenia; c) wyrządza szkodę przedmiotom ochrony prawnokarnej albo tworzy rzeczywiste zagrożenie wyrządzenia im szkody, ale szkoda ta nie jest istotna¹¹. Szkodliwość społeczną czynu należy odróżniać od szkodliwości społecznej osoby, która go popełniła. Dla społeczeństwa jednakowo szkodliwe są czyny popełnione przez osobę uprzednio karaną i przez osobę, która zawsze przestrzegała prawa. Charakterystyka osobowości sprawcy może mieć wpływ na wymierzenie kary lub inne karnoprawne konsekwencje przestępstwa, ale nie zmienia stopnia szkodliwości społecznej czynu¹².

⁸ Л.М. Кривоченко, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 36.

⁹ Przymus fizyczny może polegać na zadawaniu obrażeń cielesnych, uderzaniu, pobiciu innej osoby, stosowaniu wobec niej innych aktów przemocy powodujących ból fizyczny lub prowadzących do utraty zdolności pokierowania swoim postępowaniem (torturowanie, wiązanie, duszenie, podawanie środków odurzających, bezprawne pozbawienie wolności itp.). Nie każdy przymus fizyczny wyłącza możliwość kierowania swoim postępowaniem, dlatego przy decydowaniu o wyłączeniu odpowiedzialności karnej na podstawie art. 40 ust. 1 u.k.k. konieczne jest ustalenie charakteru i stopnia przymusu fizycznego, możliwości fizycznych danej osoby oraz stanu psychicznego, w jakim się znajdowała w wyniku zastosowania przymusu. Zob. О.М. Лемешко, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 161.

¹⁰ Zob. także: Л.М. Кривоченко, *op. cit.*, s. 37.

¹¹ V. Hryshchuk, N. Makovetska, I. Krasnytskyi, M. Khavronyuk, *op. cit.*, s. 89.

¹² *Ibidem*.

Cechą przestępstwa jest jego bezprawność. Bezprawność karna jako formalny aspekt przestępstwa jest nierozdzielnie związana z jego aspektem materialnym, tj. ze społeczną szkodliwością – jest to dokonana przez prawodawcę ocena obiektywnego, realnego niebezpieczeństwa czynu dla stosunków społecznych podlegających ochronie¹³. Nie stanowi przestępstwa czyn, który nie jest zabroniony w u.k.k. (art. 2 ust. 1, art. 3 ust. 3, art. 11 ust. 1 u.k.k.). Nie jest możliwe stosowanie przepisów u.k.k. określających przestępstwa na podstawie analogii¹⁴.

Ponadto nie stanowi przestępstwa tzw. czyn nieistotny, tj. działanie albo zaniechanie, które choć formalnie wyczerpuje znamiona jakiegokolwiek czynu określonego w u.k.k., to ze względu na swoją nieistotność nie jest społecznie szkodliwe, to znaczy nie wyrządziło i nie mogło wyrządzić istotnej szkody osobie fizycznej lub prawnej, społeczeństwu lub państwu (art. 11 ust. 2 u.k.k.). U podłoża tej regulacji leży pogląd, że element formalny (bezprawność karna) nie może dominować nad elementem materialnym (społeczna szkodliwość czynu)¹⁵. Choć nie wynika to wprost z przepisu, to w doktrynie ukraińskiej podkreśla się, że czyn nieistotny nie może być subiektywnie ukierunkowany na wyrządzenie istotnej (znaczej) szkody¹⁶.

Odnosnie do przejawów nieistotności należy zwrócić uwagę na stanowisko Sądu Najwyższego Ukrainy. W szczególności Sąd Najwyższy na posiedzeniu Izby Orzekania w sprawach karnych w dniu 24 grudnia 2015 r., rozpatrując sprawę

¹³ Л.М. Кривоченко, *op. cit.*, s. 38.

¹⁴ V. Hryshchuk, N. Makovetska, I. Krasnytskyi, M. Khavronyuk, *op. cit.*, s. 89; Л.М. Кривоченко, *op. cit.*, s. 38.

¹⁵ V. Hryshchuk, N. Makovetska, I. Krasnytskyi, M. Khavronyuk, *op. cit.*, s. 93–94. Autorzy ci wskazują, że uznanie czynu za nieistotny nie zależy od zaistnienia okoliczności, które zgodnie z prawem stanowią przesłanki dla złagodzenia kary lub zwolnienia od odpowiedzialności karnej, od zachowania sprawcy po popełnieniu czynu itp. Również popełnienie przestępstwa wskutek zbiegu ciężkich okoliczności osobistych lub rodzinnych albo innych, dobrowolne odszkodowanie lub naprawienie wyrządzonej szkody, pogodzenie się sprawcy z pokrzywdzonym, utrata przez osobę szkodliwości społecznej w czasie trwania postępowania nie przekształcają przestępstwa w czyn nieistotny. Za nieistotne nie można uznać zdaniem przywołanych autorów następujących czynów: a) skierowanych na wyrządzenie szkody najbardziej znaczącym przedmiotom ochrony karnoprawnej (np. usiłowanie zabójstwa lub przygotowanie do przewrotu stanu), a także takich, które powodują złożone skutki; b) stanowiących zamach na przedmiot nieobjęty ochroną u.k.k. albo stanowiących zamach na przedmiot ochrony karnoprawnej, które nie wyrządziły i nie mogły wyrządzić mu szkody nie tylko zasadniczej, ale też jakiegokolwiek innej (np. pogroźki zdewastowania domu poprzez urządzenie sztucznego trzęsienia ziemi); c) niezawierających w ogóle znamion przestępstwa określonych w art. 11 u.k.k., które nie są bezprawne pod względem karnym, popełnione przez osobę niebędącą podmiotem przestępstwa; d) nierealizujących niektórych ustawowych znamion; e) dokonanych w obronie koniecznej, w stanie wyższej konieczności lub w ramach innych okoliczności wykluczających przestępczość czynu; f) polegających na niekaralnym przygotowaniu do przestępstwa.

¹⁶ Л.М. Кривоченко, *op. cit.*, s. 39.

o sygn. 5-221kc15, stwierdził, że ustalanie nieistotności czynu w kontekście przepisów art. 11 ust. 2 u.k.k. wymaga stwierdzenia następujących okoliczności:

1. Czyn sprawcy wyczerpuje znamiona przestępstwa przewidziane w u.k.k. Chodzi o znamiona przedmiotowe i podmiotowe przewidziane w ustawie, które w odpowiednim artykule (części artykułu) części szczególnej u.k.k. charakteryzują określony typ czynu zabronionego. Czyn, który nie zawiera choćby jednego ze znamion przestępstwa, nie może być uznany za nieistotny. Jeżeli istotność szkody majątkowej lub fizycznej określa się bezpośrednio w u.k.k. poprzez ustalenie konkretnej wysokości szkody, która musi zostać wyrządzona w przypadku popełnienia odpowiedniego przestępstwa, to nieosiągnięcie tego poziomu szkody wskazuje na brak bezprawności karnej w działaniu osoby, które uniemożliwia zastosowanie art. 11 ust. 2 u.k.k.
2. Czyn nieistotny nie stanowi niebezpieczeństwa publicznego charakterystycznego dla określonego przestępstwa. Wyraża się to w tym, że nie wyrządza żadnej szkody osobie fizycznej lub prawnej, społeczeństwu lub państwu albo wyrządza im wyrażnie nieistotną (niewielką) szkodę.
3. Czyn nieistotny nie powinien być subiektywnie nastawiony na spowodowanie znacznej szkody. W przypadku rozbieżności między faktycznie popełnionym czynem nieistotnym a zamiarem wyrządzenia znacznej szkody powinna mieć miejsce odpowiedzialność karna za usiłowanie przestępstwa, które dana osoba chciała popełnić¹⁷.

Ponadto Sąd Najwyższy Ukrainy wskazał, że pojęcie istotnej szkody w kontekście art. 11 ust. 2 u.k.k. ma charakter ocenny i jego treść jest ustalana przez organy ścigania na podstawie rozważenia wszystkich okoliczności sprawy. O ocennym charakterze szkody można mówić tylko wtedy, gdy ustawodawca w odpowiednich artykułach (częściach artykułów) części szczególnej u.k.k. posługuje się ogólnymi pojęciami ocennymi, takimi jak poważne konsekwencje czy inne poważne konsekwencje. Jeżeli istotność szkody jest wyrażnie odzwierciedlona w znamionach przedmiotowych przestępstwa, to znaczy, że charakter szkody jest ustalony i nie może być oceniony według uznania funkcjonariusza organów ścigania (bezwzględnie określone normy prawne). W takim przypadku wyłączone jest stosowanie regulacji u.k.k. o nieistotności czynu.

Sąd Najwyższy Ukrainy zaznaczył, że żadne inne czynniki – poza bezwzględnie określonymi wyżej przesłankami – nie mają wpływu na ustalenie nieistotności czynu. W związku z tym zachowanie się sprawcy po naruszeniu prawnokarnego zakazu, cechy jego osoby, stopień realizacji zamierzonego czynu, inne okoliczności, które zgodnie z ustawą stanowią podstawę prawną do złagodzenia kary lub

¹⁷ Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду від 24.12.15 р. N 5-221kc15, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289> (dostęp: 10.12.2024).

zwolnienia od odpowiedzialności karnej, nie mają znaczenia w kontekście ustalenia nieistotności czynu w rozumieniu art. 11 ust. 2 u.k.k. Zatem popełnienie przestępstwa w wyniku zbiegu poważnych okoliczności osobistych, rodzinnych lub innych, dobrowolne naprawienie wyrządzonej szkody, pojednanie sprawcy z ofiarą, utrata przez sprawcę cechy społecznej szkodliwości w trakcie dochodzenia w sprawie przestępstwa nie przekształcają przestępstwa w czyn nieistotny¹⁸.

Jeśli chodzi o konsekwencje proceduralne stwierdzenia nieistotnego charakteru czynu, to należy zwrócić uwagę na art. 284 Kodeksu postępowania karnego Ukrainy z dnia 13 kwietnia 2012 r. (dalej: u.k.p.k.)¹⁹. Zgodnie z przepisami tego artykułu postępowanie karne umarza się, jeżeli: 1) stwierdzono brak popełnienia przestępstwa; 2) stwierdzono brak w popełnionym czynie znamion przestępstwa; 3) nie przedstawiono przed sądem wystarczających dowodów winy danej osoby, a możliwości ich uzyskania zostały wyczerpane; 3¹) nie ustalono sprawcy przestępstwa, w przypadku upływu przedawnienia odpowiedzialności karnej, z wyjątkiem szczególnie ciężkiego przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu człowieka albo przestępstwa, za co zgodnie z prawem grozi kara w postaci dożywotniego pozbawienia wolności; 3²) nie ustalono sprawcy przestępstwa, w przypadku upływu terminu przedawnienia odpowiedzialności karnej, z wyjątkiem szczególnie ciężkiego przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu człowieka albo przestępstwa zagrożonego karą dożywotniego pozbawienia wolności; 4¹) ustawa, która przewidywała bezprawność karną danego czynu, przestała obowiązywać; 5) podejrzany, oskarżony lub osoba, co do której zebrano wystarczające dowody do przedstawienia zarzutów, zmarł, ale nie przedstawiono zarzutów w związku z jego śmiercią, z wyjątkiem przypadków, gdy postępowanie jest niezbędne do rehabilitacji zmarłego; 6) uprawomocnił się wyrok w sprawie tego samego zarzutu lub orzeczenie sądu umarzające postępowanie karne w tym samym przedmiocie; 7) pokrzywdzony, a w przypadkach przewidzianych w niniejszym Kodeksie, jego przedstawiciel odstąpił od ścigania w postępowaniu karnym z oskarżenia prywatnego, z wyjątkiem postępowania karnego w sprawie o przestępstwo związane z przemocą w rodzinie; 8) postępowanie dotyczy przestępstwa, na którego ściganie nie uzyskano zgody państwa wydającego daną osobę; 9) osiągnięto kompromis podatkowy zgodnie z podrozdziałem 9² rozdziału XX „Przepisy przejściowe” Kodeksu podatkowego Ukrainy w odniesieniu do zobowiązań podatkowych osoby, która dopuściła się czynów przewidzianych w art. 212 Kodeksu karnego Ukrainy; 9¹)

¹⁸ О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк, [w:] *Кримінальне право: Навчальний посібник*, ред. М.І. Хавронюк, Київ 2014, s. 113; О.О. Дудоров, С.О. Письменський, *Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону*, <http://dudorov.com.ua/images/download/tezy-maloznachnist-diyannnya.pdf> (dostęp: 10.12.2024).

¹⁹ Кримінальний Процесуальний Кодекс України, Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88). Tekst dostępny na stronie internetowej Rady Najwyższej Ukrainy: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (dostęp: 10.12.2024).

istnieje nieuchylone postanowienie śledczego lub prokuratora o umorzeniu postępowania karnego z przyczyn przewidzianych w pkt 1, 2, 4, 9 niniejszego ustępu, wydane w postępowaniu karnym dotyczącym tego samego czynu, które było badane z zachowaniem wymogów właściwości; 10) po przedstawieniu zarzutów upłynął okres postępowania przygotowawczego określony w art. 219 niniejszego Kodeksu, z wyjątkiem zarzutu o popełnienie ciężkiego lub szczególnie ciężkiego przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu człowieka; organ postępowania przygotowawczego jest obowiązany umorzyć postępowanie karne także w przypadku, gdy upłynął okres określony w art. 219 i nikomu nie przedstawiono zarzutów.

Jak widać, w u.k.p.k. nie ma wprost wskazanej podstawy do umorzenia postępowania karnego w przypadku stwierdzenia nieistotności czynu ani nawet wzmianki o czynie nieistotnym. W postępowaniu karnym art. 11 ust. 2 u.k.k. stosuje się łącznie z przesłanką umorzenia postępowania karnego, o której mowa w art. 284 ust. 1 pkt 2 u.k.p.k. (brak znamion przestępstwa). Procedura stosowania przepisu o nieistotności czynu wraz z przepisem o braku znamion przestępstwa jest sprzeczna z prawnokarnym rozumieniem tego pojęcia, ponieważ czyn nieistotny i brak znamion przestępstwa są pojęciami wzajemnie się wykluczającymi, gdyż formalna realizacja znamion przestępstwa jest jedną z cech czynu nieistotnego²⁰.

Subiektywnym elementem przestępstwa jest wina, rozumiana w ukraińskim prawie karnym psychologicznie – jako stosunek psychiczny człowieka do przewidzianego w Kodeksie działania lub zaniechania i jego skutków, wyrażający się w postaci zamiaru (bezpośredniego lub pośredniego) bądź nieostrożności (lekko-myślności lub niedbalstwa; art. 23–25 u.k.k.). Odpowiedzialność za czyn społecznie szkodliwy przy braku winy danej osoby jest więc wyłączona; przestępstwo to jedność tego, co obiektywne i subiektywne – czynu i nastawienia psychicznego do niego²¹. Rozważając kwestię winy, należy zwrócić uwagę na kwestię przypadku (kazusu), który charakteryzuje się wyrządzeniem szkód w chronionych prawnie dobrach bez zaistnienia winy. z przypadkiem mamy do czynienia, gdy człowiek nie przewiduje wystąpienia społecznie szkodliwych skutków swojego zachowania i – co ważne – nie ma powinności i możliwości ich przewidzenia. Taka postawa psychiczna osoby leży poza granicami winy, a zatem obecność przypadku (kazusu) wyłącza odpowiedzialność karną z powodu braku realizacji znamion przestępstwa. Inaczej niż przy nieostrożności, przypadek charakteryzuje się brakiem obiektywnych lub subiektywnych kryteriów przewidywania lub równoczesnym całkowitym brakiem tych dwóch kryteriów. Obowiązek przewidywania skutków jest kryterium obiektywnym („człowiek powinien przewidzieć”),

²⁰ С.І. Маломуж, *Малозначність діяння в кримінальному судочинстві*, „Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція” 2015, № 14, s. 97.

²¹ Л.М. Кривоченко, *op. cit.*, s. 37–38.

a możliwość takiego przewidywania jest kryterium subiektywnym („człowiek mógł przewidzieć”). Ustalając fakt obecności lub braku obiektywnego kryterium, należy postępować zgodnie z wymogami ustawodawstwa, zasad, instrukcji, przepisów, a także z ogólnie przyjętymi normami komunikacji międzyludzkiej. Przy ustalaniu faktu obecności lub braku subiektywnego kryterium należy kierować się zarówno indywidualnymi cechami osoby (wiek, wykształcenie, doświadczenie życiowe i zawodowe, stan zdrowia itp.), jak i szczególnymi okolicznościami sytuacji, w której czyn miał miejsce²².

Przestępstwem jest czyn popełniony przez podmiot przestępstwa, którym jest poczytalna osoba fizyczna, która dopuściła się czynu w wieku, który uzasadnia pociągnięcie jej do odpowiedzialności karnej na podstawie Kodeksu karnego (art. 18 ust. 1 u.k.k.). Osobę uważa się za poczytalną, jeżeli w czasie popełniania czynu zabronionego miała świadomość swojego działania (zaniechania) i mogła nim pokierować (art. 19 ust. 1 u.k.k.). Co do zasady odpowiedzialności karnej może podlegać osoba, która w czasie czynu zabronionego miała ukończone 16 lat (art. 22 ust. 1 u.k.k.). Na podstawie art. 22 ust. 2 u.k.k. osoby, które w czasie czynu nie osiągnęły tego wieku, lecz miały ukończone 14 lat, mogą odpowiadać karne za przestępstwa wskazane w tym przepisie, np. umyślne zabójstwo, umyślne spowodowanie ciężkiego lub średniego uszkodzenia ciała, znęcanie się nad zwierzętami, wzięcie zakładnika, zgwałcenie czy kradzież, przy czym u.k.k. nie stawia w tym zakresie warunków analogicznych do przewidzianych w art. 10 § 2 polskiego k.k. Popełnienie czynu przez osobę, która nie osiągnęła odpowiedniego wieku, oznacza, że nie zostaje zrealizowane znamię podmiotu przestępstwa. Wykluczona jest zatem odpowiedzialność karna, czego procesową konsekwencją jest umorzenie postępowania karnego (art. 284 ust. 1 pkt 2 u.k.p.k.). Odpowiedzialność karna jest wykluczona również wtedy, gdy czynu dopuściła się osoba niebędąca „szczególnym podmiotem” przestępstwa indywidualnego (zob. art. 18 ust. 2 u.k.k.)²³, chyba że chodzi o przestępstwo indywidualne niewłaściwe (w takim przypadku osoba nieposiadająca określonej cechy ponosi odpowiedzialność za przestępstwo w typie podstawowym lub zmodyfikowanym, ale nie ze względu na podmiot)²⁴.

Jako cechę przestępstwa wymienia się również karalność, rozumianą jako zagrożenie karą danego czynu zabronionego w u.k.k., a nie jako możliwość

²² В.І. Борисов, [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. В.Я. Тацій, В.В. Сташис, Харків 2010, s. 170.

²³ Szczególnym podmiotem przestępstwa jest osoba, która – oprócz obowiązkowych cech ogólnych (poczytalna osoba fizyczna, która osiągnęła określony wiek) – posiada dodatkowe cechy szczególnie przewidziane w przepisie typizującym przestępstwo. Zob. В.Я. Тацій, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 60.

²⁴ Na przykład jeżeli w dzieciobójstwie brały udział razem z matką noworodka inne osoby, to nie ponoszą one odpowiedzialności z art. 117 u.k.k., lecz z art. 115 u.k.k. (za zabójstwo zwykle lub kwalifikowane). Zob. *ibidem*, s. 61.

orzeczenia kary w konkretnym przypadku popełnienia przestępstwa. Ukraiński k.k. przewiduje bowiem możliwość zwolnienia od odpowiedzialności karnej lub kary za popełniony czyn, jeżeli zachodzą ku temu określone przesłanki, co nie wyłącza jego przestępczości (o czym będzie mowa później)²⁵.

BRAK ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ A FORMY POPEŁNIENIA PRZESTĘPSTWA

Ukraińskie prawo karne, podobnie jak prawo polskie, rozszerza odpowiedzialność karną na przeddokonanie przestępstwa (przygotowanie i usiłowanie – zob. art. 13–16 u.k.k.) i osoby współdziałające w popełnieniu przestępstwa, które nie są sprawcami wykonawczymi (zob. art. 27 i 29 u.k.k.). Można w tym kontekście wymienić kilka regulacji, które przewidują szeroko rozumiane wyłączenie odpowiedzialności karnej.

Kodeks karny Ukrainy przewiduje odmienne rozwiązanie odnośnie do karalności czynności przygotowawczych niż prawo polskie. Odpowiedzialność karna za przygotowanie do przestępstwa i jego usiłowanie następuje na podstawie art. 14 lub 15 u.k.k. w związku z przepisem części szczególnej typizującym przestępstwo dokonane (art. 16 u.k.k.)²⁶. Jednak w myśl art. 14 ust. 2 u.k.k. przygotowanie do występkę karnego (jest to czyn zabroniony, za którego popełnienie grozi kara zasadnicza w postaci grzywny w wysokości nie większej niż 3 tys. niepodlegających opodatkowaniu dochodów minimalnych obywateli lub inna kara nieizolacyjna – art. 12 ust. 2 u.k.k.) oraz przestępstwa, za które grozi kara pozbawienia wolności do lat 2 lub inna kara łagodniejsza, nie pociąga za sobą odpowiedzialności karnej. Brak karalności przygotowania jest więc w prawie ukraińskim wyjątkiem, a nie zasadą.

Wyłączenie odpowiedzialności karnej zachodzi również w przypadku dobrowolnego odstąpienia od dokonania, tj. zatrzymania się na etapie przygotowania lub usiłowania. Osoba, która dobrowolnie odstąpiła od dokonania przestępstwa, ponosi odpowiedzialność karną tylko wtedy, gdy czyn faktycznie przez nią popełniony zawierał znamiona innego przestępstwa (art. 17 ust. 2 u.k.k.). Dobrowolnym odstąpieniem jest ostateczne zaprzestanie przez sprawcę z własnej woli przygotowań do przestępstwa lub usiłowania przestępstwa, jeżeli uświadamiał on sobie, że przestępstwo może być dokonane (art. 17 ust. 1 u.k.k.).

²⁵ Л.М. Кривоченко, *op. cit.*, s. 38. Por. V. Hryshchuk, N. Makovetska, I. Krasnytskyi, M. Khavranyuk, *op. cit.*, s. 90.

²⁶ Przy czym kara za przygotowanie i usiłowanie nie może przekroczyć odpowiednio jednej drugiej i dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za dane przestępstwo (dokonane; art. 68 ust. 2 i 3 u.k.k.).

Odstąpienie jest ostateczne, gdy wiąże się z całkowitym i trwałym, a nie czasowym porzuceniem zamiaru popełnienia przestępstwa²⁷. Przerwanie popełnienia przestępstwa, jego powstrzymanie lub czasowa rezygnacja z doprowadzenia do jego zakończenia nie stwarzają dobrowolnego odstąpienia od przestępstwa, ponieważ niebezpieczeństwo dla chronionego dobra dalej istnieje. Na przykład złodziej, który zdaje sobie sprawę, że tylko wielkim wysiłkiem będzie w stanie otworzyć sejf z pieniędzmi przy pomocy posiadanego narzędzia i przerwie rozpoczęte przestępstwo, aby przynieść kolejne narzędzie, nie może być uznany za osobę, która dobrowolnie odstąpiła od kradzieży. Dopiero ostateczne zaprzestanie popełniania przestępstwa wskazuje na dobrowolne odstąpienie od dokonania przestępstwa. Nie stanowi dobrowolnego odstąpienia rezygnacja z ponownej próby dokonania przestępstwa po ukończonym usiłowaniu przestępstwa, ponieważ sprawca uczynił wszystko, co uznał za konieczne do popełnienia przestępstwa, ale z przyczyn od niego niezależnych przestępstwo nie zostało dokonane, w szczególności nie wystąpiły społecznie niebezpieczne skutki w przestępstwach z komponentem materialnym. Na przykład sprawca nie będzie wolny od odpowiedzialności karnej, jeżeli rezygnuje z ponownego oddania strzału do ofiary po niewypale lub chybieniu. W tym przypadku sprawca podlega odpowiedzialności karnej za usiłowanie zabójstwa. Już pierwszy strzał to zakończona próba zamachu, więc dobrowolne odstąpienie jest wykluczone. Rezygnacja z powtórzenia „prób” może być wzięta pod uwagę tylko przy wymierzaniu kary²⁸. Sąd Najwyższy Ukrainy stoi na stanowisku, że gdy odstąpienie nastąpiło już po czynnościach, które dana osoba uznała za niezbędne do dokonania przestępstwa, ale do dokonania nie doszło z przyczyn od niej niezależnych, czynność należy zakwalifikować odpowiednio do ust. 2 art. 15 u.k.k. jako ukończone usiłowanie przestępstwa, którego osoba chciała się dopuścić²⁹.

Drugim elementem omawianej okoliczności zwalniającej od odpowiedzialności karnej jest dobrowolność niedokonania przestępstwa. O znaczeniu tego znamienia świadczy nie tylko sama nazwa instytucji („dobrowolne odstąpienie”), ale także treść art. 15 ust. 1 u.k.k., który wskazuje, że usiłowaniem przestępstwa jest czyn, który nie został dokonany z przyczyn niezależnych od woli sprawcy. W przypadku dobrowolnego odstąpienia od przestępstwa sprawca świadomie,

²⁷ В.П. Тихий, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 55.

²⁸ О.О. Дудоров, [w:] *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*, ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, Київ 2019, s. 70–71.

²⁹ Ust. 2 tezy 4 uchwały Plenum Sądu Najwyższego Ukrainy nr 2 z dnia 7 lutego 2003 r. „О практике орещечничей в справах о прещепства прещивко жыцю і здровіу чловіека” (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7.02.2003 р. „Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров’я особи”). Tekst dostępny na stronie Rady Najwyższej Ukrainy: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (dostęp: 10.12.2024).

z własnej woli przerywa przestępstwo, nie doprowadza go do końca. W zależności od stopnia realizacji zamiaru przestępnego odstąpienie może polegać albo na bierności sprawcy, w szczególności na powstrzymaniu się od dalszych działań zmierzających do dokonania przestępstwa, albo na zapobieżeniu wystąpieniu skutków przestępnych. Inicjatywa dobrowolnego odstąpienia może należeć także do innych osób (np. pokrzywdzonego), ale ostateczną decyzję o rezygnacji z przestępstwa podejmuje samodzielnie sprawca³⁰.

Ostatnim elementem dobrowolnego odstąpienia jest świadomość sprawcy możliwości dokonania przestępstwa. Wierzy on, że nie ma powodów (okoliczności), których nie byłby w stanie przezwyciężyć, aby dokończyć rozpoczęte przez siebie przestępstwo i będzie w stanie je pomyślnie zakończyć w tych określonych warunkach. Na przykład sprawca w celu zgwałcenia ofiary doprowadził ją do stanu bezbronności za pomocą napoju alkoholowego lub narkotyków i – zdając sobie sprawę z tego, że przestępstwo może doprowadzić do końca, bo nikt mu w tym nie przeszkodzi – zlitował się nad ofiarą i zrezygnował ze zgwałcenia³¹. Jeżeli sprawca odstępuje od dokonania przestępstwa, gdyż jest przekonany o faktycznej niemożności jego pomyślnego zakończenia, to nie jest to dobrowolna, lecz wymuszona rezygnacja – nieskuteczne przestępstwo (np. złodziej próbował włamać się do sejfów z biżuterią, ale zaprzestał dalszych działań z uwagi na uświadomienie sobie, że nie uda mu się przełamać zabezpieczeń). Świadomość możliwości dokonania przestępstwa determinowana jest subiektywnym kryterium, jakim jest postrzeganie go przez daną osobę. Nie ma więc znaczenia, czy rzeczywiście istniała możliwość dokonania przestępstwa. Przykładowo jeżeli sprawca wszedł do banku w celu kradzieży pieniędzy, ale w obawie przed odpowiedzialnością karną nie włamał się do sejfów i wyszedł z banku, nie wiedząc, że w rzeczywistości nie może włamać się do sejfów lub że w ogóle nie było w nim pieniędzy, to mówi się o dobrowolnym odstąpieniu, chociaż w tej sytuacji nie było realnej możliwości dokonania kradzieży³².

Rozważając kwestię dobrowolnego odstąpienia, należy zwrócić uwagę na jeszcze dwa aspekty: 1) motywy odstąpienia mogą być różne: świadomość niemoralności czynu, wyrzuty sumienia, chęć zadośćuczynienia, obawa przed odpowiedzialnością, litość, nieopłacalność popełnienia przestępstwa itp. – nie mają one znaczenia dla ustalenia dobrowolnego odstąpienia od przestępstwa i w tym sensie są równoważne; 2) dobrowolne odstąpienie jest możliwe tylko w przypadku przestępstwa niedokonanego, bo tylko w tym przypadku człowiek

³⁰ В.П. Тихий, *op. cit.*, s. 56.

³¹ П.П. Андрушко, [w:] *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*, ред. С.С. Яценко, Київ 2002, s. 45–46.

³² О.О. Дудоров, [w:] *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року*, ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, Київ 2001, s. 50.

może wyeliminować (powstrzymać) stwarzane przez siebie niebezpieczeństwo wyrządzenia szkody w przedmiocie chronionym prawem karnym. Dobrowolna rezygnacja jest zatem wykluczona na etapie przestępstwa dokonanego, ponieważ występują wszystkie znamiona przestępstwa, a zaniechanie dokonania przestępstwa nie jest już możliwe³³.

Niestety u.k.k. nie odpowiada na pytanie, jaka jest *ratio legis* wyłączenia odpowiedzialności karnej za czyn popełniony przed dobrowolnym odstąpieniem, co stało się powodem wielu dyskusji w doktrynie. Ogólnie uważa się, że wyłączenie odpowiedzialności karnej w przypadku dobrowolnego odstąpienia od przestępstwa jest spowodowane brakiem w takich przypadkach społecznej szkodliwości czynu i osoby, która go popełniła. Oznacza to, że przy dobrowolnym odstąpieniu nie ma oznak zagrożenia publicznego, co wyklucza możliwość odpowiedzialności karnej. Osoba rezygnuje z popełnienia przestępstwa i nie podejmuje działań zmierzających do osiągnięcia skutku przestępczego, tj. ustaje strona przedmiotowa przestępstwa.

Ust. 2 art. 17 u.k.k. określa tylko jeden skutek prawnokarny – osoba, która dobrowolnie odstąpiła od dokonania przestępstwa, podlega odpowiedzialności karnej tylko wtedy, gdy faktycznie popełniony przez nią czyn zawiera znamiona innego przestępstwa. Osobę, która dobrowolnie odstąpiła od popełnienia przestępstwa, sąd zwalnia od odpowiedzialności karnej za przygotowanie do przestępstwa lub usiłowanie przestępstwa w trybie art. 285–288 u.k.p.k.³⁴. Jednocześnie należy mieć na uwadze, że zwolnienie osoby od odpowiedzialności karnej w związku z jej dobrowolną rezygnacją doprowadzenia przestępstwa do końca jest obligatoryjne i bezwarunkowe. Oznacza to, że sąd musi podjąć decyzję o zwolnieniu od odpowiedzialności karnej, a samo zwolnienie jest ostateczne, nieodwracalne i nie może być cofnięte w związku z dalszym zachowaniem osoby zwolnionej. Jeżeli czyn (działanie lub zaniechanie) popełniony przez osobę przed dobrowolnym odstąpieniem zawiera już znamiona innego przestępstwa dokonanego, powstaje odpowiedzialność karna za to przestępstwo, a osoba ta nie ponosi odpowiedzialności za dobrowolnie zaniechane przygotowanie do przestępstwa lub usiłowanie przestępstwa³⁵.

Kwestia dobrowolnego odstąpienia od popełnienia przestępstwa w przypadku współdziałania przestępnego uregulowana jest w art. 31 u.k.k. Według u.k.k. osoba popełniająca przestępstwo we współdziałaniu z innymi osobami może być:

³³ В.М. Бурдін, *Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження)*, Львів 2013, s. 263.

³⁴ O zwolnieniu od odpowiedzialności karnej będzie jeszcze odrębnie mowa niżej.

³⁵ В.Я. Тацій, [w:] *Кримінальний Кодекс України: Науково-практичний коментар*, ред. В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Київ 2003, s. 75.

sprawcą (współsprawcą)³⁶, organizatorem³⁷, podżegaczem³⁸ lub pomocnikiem³⁹. W przypadku dobrowolnego odstąpienia od popełnienia przestępstwa sprawca (współsprawca) nie podlega odpowiedzialności karnej, jeżeli zachodzą przesłanki przewidziane w art. 17 u.k.k. (art. 31 ust. 1 zd. 1 u.k.k.). Natomiast pozostali współdziałający ponoszą odpowiedzialność za przygotowanie lub usiłowanie przestępstwa, od którego popełnienia sprawca dobrowolnie odstąpił (art. 31 ust. 1 zd. 2 u.k.k.)⁴⁰. Organizator, podżegacz lub pomocnik nie podlega odpowiedzialności karnej w przypadku dobrowolnego odstąpienia od popełnienia przestępstwa, jeżeli zapobiegł wykonaniu przestępstwa lub w odpowiednim czasie zawiadomił odpowiednie organy państwowe o przygotowaniu lub wykonaniu przestępstwa (art. 31 ust. 2 zd. 1 u.k.k.)⁴¹. Dobrowolne odstąpienie pomocnika może polegać też na nieudzieleniu przez niego środków lub narzędzi przeznaczonych do popełnienia przestępstwa albo nieusunięciu przeszkód stojących na drodze do popełnienia przestępstwa (art. 31 ust. 2 zd. 2 u.k.k.). W przypadku dobrowolnego odstąpienia któregośkolwiek ze współdziałających sprawca podlega odpowiedzialności karnej za przygotowanie do przestępstwa lub jego usiłowanie w zależności od tego, na którym z tych etapów jego działanie zostało zakończone (art. 31 ust. 3 u.k.k.).

Należy też wspomnieć o rozwiązaniu zawartym w art. 29 ust. 3 u.k.k. Okoliczność osobista dotycząca jednego ze współdziałających (np. bycie funkcjonariuszem publicznym, żołnierzem czy osobą wcześniej karaną) nie ma wpływu na odpowiedzialność pozostałych, nawet jeśli o tej cesze wiedzieli. Współdziałający w popełnieniu przestępstwa indywidualnego będzie więc wolny od odpowiedzialności za to przestępstwo, jeśli nie posiada szczególnej cechy podmiotu wskazanej

³⁶ Sprawcą (współsprawcą) jest osoba, która we współdziałaniu z innymi osobami popełniła (wykonała) przestępstwo bezpośrednio albo przy wykorzystaniu innych osób, które nie podlegają odpowiedzialności karnej za swoje czyny na podstawie ustawy (art. 27 ust. 2 u.k.k.).

³⁷ Organizatorem jest osoba, która zorganizowała popełnienie przestępstwa (przestępstw) albo kierowała jego (ich) przygotowaniem lub wykonaniem. Organizatorem jest także osoba, która stworzyła zorganizowaną grupę lub organizację przestępczą lub kierowała nią, albo osoba, która zapewniła finansowanie lub zorganizowała ukrycie działalności przestępczej zorganizowanej grupy lub organizacji przestępczej (art. 27 ust. 3 u.k.k.).

³⁸ Podżegaczem jest osoba, która za pomocą perswazji, przekupstwa, groźby, przymusu lub w inny sposób nakłoniła innego współdziałającego do popełnienia przestępstwa (art. 27 ust. 4 u.k.k.).

³⁹ Pomocnikiem jest osoba, która przez udzielenie rad lub instrukcji, dostarczenie środków lub narzędzi albo usunięcie przeszkód ułatwiła innym współdziałającym popełnienie przestępstwa, a także osoba, która z góry obiecała ukryć sprawcę, narzędzia lub środki służące do popełnienia przestępstwa, ślady przestępstwa lub przedmioty uzyskane drogą przestępstwa, nabyć lub zbyć takie przedmioty albo w inny sposób ułatwić ukrycie przestępstwa (art. 27 ust. 5 u.k.k.).

⁴⁰ Zob. M. Senko, R. Maksymowych, V. Navrotska, N. Ustrytska, V. Franchuk, *Zjawiskowe formy popełnienia czynu zabronionego w prawie karnym Ukrainy*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2013, vol. 60(2), s. 236.

⁴¹ Zob. *ibidem*, s. 237.

w przepisie typizującym to przestępstwo. Nie wyklucza to jednak odpowiedzialności za odpowiednie przestępstwo powszechne.

Z kwestią współdziałania przestępnego związany jest również problem ekscesu sprawcy wykonującego przestępstwo. Zgodnie z art. 29 ust. 5 u.k.k. współdziałający nie podlegają odpowiedzialności karnej za czyn popełniony przez sprawcę, jeżeli nie był on objęty ich zamiarem. Aby współdziałający mógł zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej za przestępstwo popełnione przez sprawcę, musi on mieć świadomość przestępczych zamiarów sprawcy. Musi istnieć porozumienie między współnikami w celu popełnienia określonego przestępstwa. W praktyce zdarzają się jednak przypadki, gdy sprawcy wykonujący przestępstwo wykraczają poza to porozumienie. Na przykład podżegacz nakłonił sprawcę do pobicia ofiary, a sprawca ją zabił. W tym przypadku mówi się o ekscesie (przekroczeniu zamierzonych granic) wykonawcy. Eksces wykonawcy ma miejsce, gdy dopuścił się on takich czynów przestępczych, które nie były objęte bezpośrednim lub pośrednim zamiarem innych współników, a więc czynów wykraczających poza zawartą między nimi umowę. Eksces wykonawcy następuje więc tam, gdzie inni współspiskowcy nie przewidywali, nie chcieli i nie dopuszczali popełnienia nadmiernych czynów przez wykonawcę. Istnieją dwa rodzaje ekscesu: ilościowy i jakościowy. Różnica między nimi ma pewne znaczenie praktyczne, gdyż wpływa na kwalifikację prawną, w szczególności na kwalifikację działań wykonawcy⁴².

Eksces ilościowy występuje wtedy, gdy sprawca, który zaczął popełniać zaplanowane przez współników przestępstwo, popełnia czyny o charakterze jednorodnym, ale poważniejszym. Przestępstwo zaplanowane przez współników „rozrasta się” w poważniejsze. Na przykład współsprawcy zgodzili się na dokonanie zwykłej kradzieży, a jeden z nich był zmuszony użyć przemocy przy zaborze rzeczy, ponieważ niespodziewanie w mieszkaniu pojawił się pokrzywdzony, a tym samym dopuścił się nie zwykłej kradzieży, lecz rabunku lub rozboju. W takich przypadkach sprawca odpowiada za poważniejsze przestępstwo, które popełnił. W naszym przykładzie wykonawca będzie odpowiadał np. za rozbój (w wyniku zastosowanej przez niego przemocy kradzież „przekształciła się” w rozbój), czyli zgodnie z art. 187 u.k.k., natomiast inni współsprawcy odpowiadać będą za współudział w zwykłej kradzieży, tj. z art. 185 u.k.k. (w razie potrzeby z powołaniem się na odpowiedni ustęp art. 27 u.k.k.).

Eksces jakościowy występuje wtedy, gdy sprawca popełnia dodatkowe, zupełnie odmienne od zamierzonego przez współników przestępstwo, oprócz tego, co zostało uzgodnione ze współnikami. W przypadku takiego przekroczenia sprawca odpowiada za przestępstwo zaplanowane i popełnione w porozumieniu

⁴² Zob. П. Загородіренко, *Екセス виконавця: кримінально-правова характеристика та правила кваліфікації*, „Jurnalul juridic național: teorie și practică” 2016, vol. 6, s. 115–119.

ze współnikami oraz za to, które było skutkiem jego przekroczenia. Na przykład współnicy planowali popełnić kradzież. Wykonawca, wszedłszy do mieszkania, zastał tam jego gospodynię i – stosując przemoc fizyczną – zgwałcił ją, a następnie – wykorzystując nieprzytomność ofiary – ukraść rzeczy. W tym przypadku sprawca dopuścił się dwóch przestępstw (kradzieży i zgwałcenia), natomiast współnicy odpowiadają tylko za kradzież. Tym samym współsprawcy nie ponoszą odpowiedzialności za przekroczenie zarówno ilościowe, jak i jakościowe wykonawcy (przestępstwo to nie było bowiem objęte ich zamiarem). Ponoszą odpowiedzialność tylko w granicach porozumienia, które miało między nimi miejsce, czyli za przestępstwo, które wspólnie zaplanowali⁴³.

Zdarza się, że pojęcie ekscesu sprawcy próbuje się zastąpić pojęciem szerszym – ekscesem współdziałającego, wskazując, że „autorem” ekscesu może być nie tylko sprawca przestępstwa, lecz także każdy współdziałający. Jednocześnie jednak nie bierze się pod uwagę, że w stosunku do przekroczenia (które stanowi treść ekscesu) sprawcą będzie jakikolwiek współdziałający, gdyż to on popełnia czyn stanowiący stronę przedmiotową przestępstwa, które jest konsekwencją przekroczenia. Dlatego słuszne jest mówienie o ekscesie wykonawcy⁴⁴.

STYPIZOWANE OKOLICZNOŚCI WYŁĄCAJĄCE PRZESTĘPNOŚĆ CZYNU

W doktrynie ukraińskiego prawa karnego wymienia się następujące rodzaje okoliczności wyłączających przestępczość czynu: 1) okoliczności wyłączające karny stopień społecznej szkodliwości (art. 11 ust. 2 u.k.k. – nieistotność czynu); 2) okoliczności wyłączające znamiona przestępstwa w popełnionym czynie: a) dotyczące przedmiotu ochrony, b) wyłączające czyn (wyłączające świadomość czynu, np. hipnoza, lub wolę popełnienia czynu, np. przymus fizyczny absolutny), c) wyłączające winę, d) dotyczące podmiotu przestępstwa (niepoczytalność, nieosiągnięcie wymaganego wieku); 3) okoliczności wyłączające społeczną szkodliwość i bezprawność czynu: a) stanowiące realizację prawa podmiotowego (przewidziane w u.k.k., np. obrona konieczna, oraz nieprzewidziane w u.k.k., np. realizacja władzy rodzicielskiej, zgoda pokrzywdzonego, uprawianie sportu), b) stanowiące wykonanie obowiązku prawnego (przewidziane w u.k.k., np. wykonanie prawomocnego orzeczenia, oraz nieprzewidziane w u.k.k., np. wykonanie prawa czy obowiązków zawodowych), c) stanowiące wykonywanie władzy

⁴³ Zob. Л.І. Шеховцова, Т.О. Шеховцова, *Проблеми кваліфікації діяння при екссесі виконавця*, „Порівняльно-аналітичне право” 2017, № 1, s. 220–222.

⁴⁴ Zob. Р.С. Орловський, *Поняття і значення екссесу співучасника*, „Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція” 2015, № 15, s. 105–108.

(przewidziane w u.k.k., np. wykonywanie zadań specjalnych, oraz nieprzewidziane w u.k.k., np. użycie siły fizycznej czy broni palnej)⁴⁵.

Część ze wskazanych wyżej okoliczności wyłączających przestępność czynu, a w konsekwencji odpowiedzialność karną, została już omówiona. W tym miejscu odniesiemy się do okoliczności określonych w rozdziale VIII części ogólnej u.k.k., którymi są: obrona konieczna (art. 36), obrona urojona (art. 37), zatrzymanie osoby, która popełniła przestępstwo (art. 38), stan wyższej konieczności (art. 39), przymus (art. 40), wykonanie prawnego nakazu (art. 41), uzasadnione ryzyko (art. 42), działanie w ramach zorganizowanej grupy lub organizacji przestępczej w celu zwalczania przestępczości zorganizowanej (art. 43), walka z agresją zbrojną Federacji Rosyjskiej lub innego państwa (art. 43¹). Stypizowaną okolicznością wyłączającą przestępność czynu jest też niepoczytalność (art. 19 ust. 2 u.k.k.), dlatego zasadnie jest ją omówić w tym fragmencie opracowania.

Wszystkie wyżej wymienione okoliczności mają następujące cechy wspólne: 1) stanowią świadome i wolicjonalne zachowania osoby w postaci działania lub zaniechania; 2) od strony przedmiotowej są podobne do przestępstwa; 3) nie są społecznie szkodliwe; 4) czyn popełniony w tych okolicznościach nie jest przestępstwem w znaczeniu prawnym i nie jest podstawą odpowiedzialności karnej; 5) ich obecność wyklucza możliwość ukarania osoby⁴⁶.

W myśl art. 36 ust. 1 u.k.k. za obronę konieczną uważa się działania podejmowane w celu ochrony chronionych praw i interesów broniącego się lub innej osoby, interesu publicznego lub interesu państwa przed społecznie szkodliwym zamachem, polegające na wyrządzeniu napastnikowi szkody, koniecznej i wystarczającej w tej sytuacji do natychmiastowego odparcia lub powstrzymania zamachu, jeśli przy tym nie zostały przekroczone jej granice. Każdy ma prawo do obrony koniecznej bez względu na możliwość uniknięcia społecznie szkodliwego zamachu lub zwrócenia się o pomoc do innych osób lub organów władzy (art. 36 ust. 2 u.k.k.). W art. 36 u.k.k. mówi się o społecznie szkodliwym zamachu, a nie o przestępstwie, w związku z czym obronę konieczną uzasadnia również zamach ze strony osoby niepoczytalnej albo nieletniej. Zamach musi być jednak szkodliwy społecznie, a więc obrona konieczna nie przysługuje przeciwko czynowi nieistotnemu, o którym mowa w art. 11 ust. 2 u.k.k.⁴⁷. Warto zauważyć, że w doktrynie ukraińskiej nie ma zgody co do tego, czy zamach uzasadniający obronę konieczną

⁴⁵ Y. Baulin, N. Lashchuk, O. Bronevytska, T. Sozansky, *Obrona konieczna jako okoliczność wyłączająca bezprawność w prawie karnym Ukrainy*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2013, vol. 60(2), s. 12.

⁴⁶ М.І. Бажанов, [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Київ 2005, s. 145–146.

⁴⁷ Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 133–134; Y. Baulin, N. Lashchuk, O. Bronevytska, T. Sozansky, *op. cit.*, s. 16.

może mieć postać zaniechania⁴⁸. Prawo do obrony koniecznej oczywiście nie przysługuje przeciwko osobie dopuszczającej się zamachu na prawnie chronione interesy w wykonaniu przewidzianych prawem uprawnień lub obowiązków (np. przeciwko policjantowi używającemu zgodnie z prawem broni palnej czy dokonującemu legalnego zatrzymania)⁴⁹. Prawo takie przysługuje natomiast uczestnikowi bójki, jeśli inny uczestnik (uczestnicy) zwiększa niebezpieczeństwo dotychczas z niej wynikające (np. zamierza zadać poważne obrażenia ciała), a także jeśli uczestnik bójki wyraźnie odstąpił od udziału w niej⁵⁰. Wątpliwości budzi możliwość stosowania przepisu o obronie koniecznej do funkcjonariuszy publicznych, którzy są uprawnieni do stosowania siły fizycznej, używania broni lub innych narzędzi w obronie dóbr chronionych prawem. Niektórzy autorzy twierdzą, że podmiotem stosującym obronę konieczną jest tylko osoba, dla której prawo nie przewiduje obowiązku prawnego ochrony dóbr prawem chronionych, a kwestię legalności wyrządzenia szkody agresorowi przez uprawnionych funkcjonariuszy należy oceniać na podstawie przepisów szczególnych. Można też spotkać pogląd, że przepisy art. 36 u.k.k. odnoszą się również do wyłączenia przestępczości czynów uprawnionych funkcjonariuszy publicznych⁵¹.

W interesujący sposób uregulowana jest w u.k.k. kwestia przekroczenia granic obrony koniecznej, za które – zgodnie z art. 36 ust. 3 zd. 1 u.k.k. – uważa się umyślne wyrządzenie agresorowi ciężkiej szkody (śmierci lub ciężkiego uszkodzenia ciała)⁵², która jest w sposób oczywisty niewspółmierna do niebezpieczeństwa zamachu lub okoliczności obrony. Za eksces uznaje się zachowanie, które bezspornie wywołuje wątpliwości co do adekwatności obrony do stopnia społecznej szkodliwości zamachu lub sytuacji obrony, gdy zamach w sposób oczywisty dla osoby broniącej się mógł być odparty za pomocą łagodniejszych środków i wyrządzić mniejszą szkodę napastnikowi⁵³. Przekroczenie granic obrony koniecznej pociąga za sobą odpowiedzialność karną tylko w przypadkach przewidzianych w art. 118 i 124 u.k.k. (uprzywilejowane typy zabójstwa i spowodowanie ciężkiego uszkodzenia ciała; art. 36 ust. 3 zd. 2 u.k.k.)⁵⁴. Jeżeli osoba podejmująca obronę umyślnie spowodowała u agresora inne niż ciężkie uszkodzenie ciała

⁴⁸ Y. Baulin, N. Lashchuk, O. Bronevyska, T. Sozansky, *op. cit.*, s. 14. Por. Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 134.

⁴⁹ Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 133.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 146.

⁵¹ *Ibidem*, s. 131–132; Y. Baulin, N. Lashchuk, O. Bronevyska, T. Sozansky, *op. cit.*, s. 16.

⁵² Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 142; Y. Baulin, N. Lashchuk, O. Bronevyska, T. Sozansky, *op. cit.*, s. 20.

⁵³ Y. Baulin, N. Lashchuk, O. Bronevyska, T. Sozansky, *op. cit.*, s. 20.

⁵⁴ Odnośnie do przestępstwa zabójstwa w związku z przekroczeniem granic obrony koniecznej zob. P. Poniatowski, K. Wala, *Przestępstwo zabójstwa w ukraińskim prawie karnym na tle rozważań polskich (część II)*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 12, s. 97 i n.

bądź nieumyślnie spowodowała jego śmierć, to nie zachodzi przekroczenie granic obrony koniecznej, w związku z czym odpowiedzialność karna jest wyłączona⁵⁵. Aby ustalić, czy doszło do przekroczenia granic obrony koniecznej, należy wziąć pod uwagę nie tylko współmierność środków obrony i ataku, ale także charakter niebezpieczeństwa, które groziło zaatakowanemu, oraz okoliczności, które mogły mieć wpływ na rzeczywistą równowagę sił, w szczególności: miejsce i czas zamachu, jego nagłość, nieprzygotowanie do jego odparcia, liczbę napastników i osób podejmujących obronę, ich cechy fizyczne (wiek, płeć, stan zdrowia) oraz inne okoliczności⁵⁶. Należy zaznaczyć, że sprawca nie podlega odpowiedzialności karnej wtedy, gdy na skutek silnego wzburzenia emocjonalnego wywołanego społecznie szkodliwym zamachem nie mógł ocenić współmierności wyrządzonej przez siebie szkody do niebezpieczeństwa zamachu lub okoliczności obrony (art. 36 ust. 4 u.k.k.). Nie stanowi przekroczenia granic obrony koniecznej (w związku z czym wyłączona jest odpowiedzialność karna) użycie broni lub innych środków lub przedmiotów w celu obrony przed zamachem osoby uzbrojonej lub zamachem grupy osób, a także w celu odparcia bezprawnego i gwałtownego wtargnięcia do mieszkania lub innego pomieszczenia, niezależnie od ciężkości szkody wyrządzonej agresorowi (art. 36 ust. 5 u.k.k.).

Należy podkreślić, że ustawodawca ukraiński uwzględnia również taką cechę obrony koniecznej, jak jej cel. Zgodnie z art. 36 ust. 1 u.k.k. celem obrony koniecznej jest ochrona chronionych praw i interesów broniącego się, innej osoby, interesu publicznego lub interesu państwa przed społecznie szkodliwym zamachem. Do uznania obrony za zasadną wystarczy, aby broniący się dążył do wskazanego celu, ale nie jest konieczne, aby został on faktycznie osiągnięty (np. broniący się wyrządził szkodę napastnikowi, ale nie był w stanie powstrzymać ataku). Jeżeli podejmujący obronę kierował się innym celem (np. chęcią odwetu na napastniku), to jego działania stają się bezprawne, w związku z czym odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę powinna powstać na zasadach ogólnych⁵⁷.

Ważną cechą obrony koniecznej jest także jej współczesność do zamachu. Działania osoby podejmującej obronę są uznawane za uprawnione tylko wtedy, gdy były popełniane podczas trwania zamachu. Innymi słowy, obrona jest

⁵⁵ Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 143.

⁵⁶ Teza 5 uchwały Plenum Sądu Najwyższego Ukrainy nr 1 z dnia 26 kwietnia 2002 r. „O praktyce sądowej w sprawach obrony koniecznej” (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26.04.2002 р. „Про судову практику у справах про необхідну оборону”). Tekst dostępny na stronie Rady Najwyższej Ukrainy: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text> (dostęp: 10.12.2024).

⁵⁷ Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. В.Я. Татій, В.В. Сташис, Харків 2010, s. 272–273. Zob. także: І.І. Митрофанов, *Загальна частина кримінального права України: навчальний посібник*, Одеса 2015, s. 331.

uznawana za uzasadnioną tylko w okresie istnienia stanu koniecznej obrony, który jest determinowany czasem trwania społecznie szkodliwego zamachu, który wymaga jego natychmiastowego zapobieżenia lub zakończenia. Dlatego wyrządzenie szkody przed wystąpieniem takiego stanu uznawane jest za tzw. obronę przedwczesną, za którą ponosi się odpowiedzialność na zasadach ogólnych. Jednocześnie osoba, która się broni, będąc pod wpływem wzburzenia wywołanego zamachem, często kontynuuje obronę nawet wtedy, gdy zamach już ustał. W takim przypadku następuje tzw. obrona spóźniona. Ocena szkody wyrządzonej napastnikowi w stanie „spóźnionej” obrony zależy od tego, czy broniący się miał świadomość, że nie ma już potrzeby stosowania środków obronnych. Jeżeli dla osoby odpierającej zamach nie było oczywiste, że stosowanie środków obrony stało się zbędne (była w usprawiedliwionym błędzie), to należy uznać, że znajdowała się w stanie obrony koniecznej. Natomiast jeżeli szkoda została wyrządzona już po zażegnaniu lub zakończeniu zamachu i dla broniącego było oczywiste, że stosowanie środków obronnych nie jest już konieczne, odpowiedzialność karna powstaje na zasadach ogólnych⁵⁸.

Kodeks ukraiński szczegółowo reguluje kwestię obrony urojonej, przez którą rozumie się działania wyrządzające szkodę podjęte w takich okolicznościach, gdy nie doszło do rzeczywistego, społecznie szkodliwego zamachu, lecz sprawca, błędnie oceniając działania pokrzywdzonego, uroił sobie zaistnienie takiego zamachu (art. 37 ust. 1 u.k.k.). Obrona urojona wyłącza odpowiedzialność karną za wyrządzoną szkodę tylko w przypadku, gdy błąd był usprawiedliwiony, to znaczy okoliczności zdarzenia dały sprawcy wystarczające podstawy do przypuszczenia, że doszło do rzeczywistego zamachu i nie uświadamiał on sobie i nie mógł sobie uświadomić, że jest w błędzie (art. 37 ust. 2 u.k.k.)⁵⁹. Jeżeli sprawca nie uświadamiał sobie, ale mógł sobie uświadomić, że nie zachodzi społecznie szkodliwy zamach, podlega odpowiedzialności karnej za nieumyślne spowodowanie szkody (art. 37 ust. 4 u.k.k.). Istota nieusprawiedliwionego błędu polega na tym, że obiektywne i subiektywne okoliczności zdarzenia nie dawały sprawcy wystarczającej podstawy do przypuszczenia, iż doszło do rzeczywistego zamachu⁶⁰. Jeśli sprawca nie uświadamiał sobie i nie mógł sobie uświadomić, że jest w błędzie, ale zachował się w sposób, który byłby uznany za przekroczenie granic obrony koniecznej, gdyby wystąpił rzeczywisty zamach, to podlega odpowiedzialności karnej jak za przekroczenie granic obrony koniecznej (art. 37 ust. 3 u.k.k.). Oznacza to, że osoba podejmująca decyzję w sprawie (śledczy, sąd) musi abstrahować

⁵⁸ Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 273–274. Zob. także: І.І. Митрофанов, *op. cit.*, s. 331.

⁵⁹ Zob. Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 148.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 149.

od faktu, iż w rozpatrywanym przypadku doszło do pomyłki i założyć, że miał miejsce rzeczywisty, społecznie szkodliwy zamach i na tej podstawie oceniać, czy granice obrony zostały przekroczone. W przypadku odpowiedzi negatywnej odpowiedzialność karna sprawcy jest wyłączona na podstawie art. 37 ust. 2 u.k.k. Z kolei w razie odpowiedzi pozytywnej sprawca ponosi odpowiedzialność karną, ale tylko za przestępstwa określone w art. 118 i 124 u.k.k. (zob. art. 36 ust. 3 zd. 2 u.k.k.)⁶¹.

Nie stanowi przestępstwa wyrządzenie szkody dobrom prawnie chronionym w stanie skrajnej konieczności, tj. w celu uchylenia niebezpieczeństwa bezpośrednio zagrażającego osobie lub prawnie chronionym prawom tej osoby lub innych osób, a także interesowi publicznemu lub interesowi państwa, jeśli niebezpieczeństwa w danej sytuacji nie można uniknąć innymi sposobami, a granice skrajnej konieczności nie zostały przekroczone (art. 39 ust. 1 u.k.k.). Przekroczenie granic skrajnej konieczności jest umyślnym wyrządzeniem szkody dobrom prawnie chronionym, jeżeli szkoda ta jest większa niż szkoda, której uniknięto (art. 39 ust. 2 u.k.k.). Sprawca nie podlega odpowiedzialności karnej za przekroczenie granic skrajnej konieczności, jeżeli w wyniku silnego wzburzenia psychicznego wywołanego grożącym niebezpieczeństwem nie mógł ocenić, czy wyrządzona szkoda jest współmierna do niebezpieczeństwa (art. 39 ust. 3 u.k.k.).

Wyżej była już mowa o wyłączeniu przestępności zachowania danej osoby z uwagi na pozostawanie pod przymusem fizycznym pozbawiającym ją możliwości kierowania swoim postępowaniem (art. 40 ust. 1 u.k.k.). Kwestię odpowiedzialności karnej osoby za wyrządzenie szkody dobrom prawnie chronionym, jeżeli zastosowano wobec niej przymus fizyczny, w wyniku którego zachowała zdolność kierowania swoim postępowaniem, bądź przymus psychiczny rozstrzyga się w oparciu o regulacje dotyczące skrajnej konieczności (art. 40 ust. 2 u.k.k.)⁶².

Przestępstwa nie stanowią działania pokrzywdzonego lub innych osób bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa, mające na celu zatrzymanie osoby, która popełniła przestępstwo, i przekazanie jej właściwym organom, jeżeli nie przekroczone środków niezbędnych do zatrzymania takiej osoby (art. 38 ust. 1 u.k.k.). Za przekroczenie środków niezbędnych do zatrzymania osoby, która popełniła przestępstwo, uważa się umyślne wyrządzenie ciężkiej szkody takiej osobie, która jest w sposób oczywisty niewspółmierna do niebezpieczeństwa czynu, którego się dopuściła, lub do okoliczności jej ujęcia. Takie przekroczenie pociąga za sobą odpowiedzialność karną tylko w przypadkach przewidzianych w art. 118 i 124

⁶¹ *Ibidem*, s. 148–149.

⁶² Popełnienie czynu pod przymusem, który nie wyłącza odpowiedzialności karnej, stanowi okoliczność łagodzącą przy wymiarze kary (art. 66 ust. 1 pkt 6 u.k.k.).

u.k.k. (uprzywilejowane typy zabójstwa i spowodowania ciężkiego uszkodzenia ciała; art. 38 ust. 2 u.k.k.)⁶³.

Działanie lub zaniechanie osoby, która wyrządziła szkodę dobrom prawnie chronionym, uznaje się za zgodne z prawem, jeżeli zostało popełnione w celu wykonania ustawowego nakazu lub polecenia (art. 41 ust. 1 u.k.k.). Nakaz (polecenie) jest zgodny z prawem, jeżeli został wydany przez właściwą osobę, w sposób prawidłowy i w granicach jej uprawnień, a jego treść nie jest sprzeczna z obowiązującym prawem oraz nie wiąże się z naruszeniem konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela (art. 41 ust. 2 u.k.k.). Osoba, która wyrządziła szkodę dobrom prawnie chronionym (np. żołnierz, urzędnik), jest wolna od odpowiedzialności za ten czyn, jeśli ciążył na niej obowiązek wykonania nakazu (polecenia)⁶⁴. Oczywiście art. 41 ust. 1 u.k.k. ma zastosowanie w sytuacji, gdy zachowanie sprawcy wyczerpało znamiona jakiegoś typu przestępstwa⁶⁵. Jeżeli nakaz (polecenie) był bezprawny, a sprawca o tym nie wiedział i nie mógł wiedzieć, to za czyn popełniony w celu wykonania tego nakazu odpowiada tylko ten, kto wydał nakaz (art. 41 ust. 5 u.k.k.). W pewnych sytuacjach odmowa wykonania nakazu (polecenia) może pociągać odpowiedzialność karną (zob. art. 402 u.k.k.). Nie podlega jednak odpowiedzialności karnej osoba, która odmówiła wykonania nakazu (polecenia) oczywiście niezgodnego z prawem karnym (art. 41 ust. 3 u.k.k.). Jeżeli sprawca uważa, że nakaz poleca popełnienie przestępstwa, a w rzeczywistości nakłada obowiązek wyrządzenia zgodnej z prawem szkody w dobrach chronionych prawem, to w przypadku, gdy błąd jest usprawiedliwiony (a więc gdy sprawca w danych okolicznościach nie mógł zdawać sobie sprawy z tego, że się myli), nie podlega on odpowiedzialności za odmowę wykonania zgodnego z prawem nakazu, a jeśli błąd był nieusprawiedliwiony, to sprawca odpowiada za nieumyślne niewykonanie nakazu (zob. art. 403 u.k.k.)⁶⁶.

Zgodnie z art. 42 ust. 1 u.k.k. nie stanowi przestępstwa czyn (działanie lub zaniechanie), który wyrządził szkodę dobrom prawnie chronionym, jeżeli został on popełniony w warunkach uzasadnionego ryzyka dla osiągnięcia ważnego, społecznie użytecznego celu. Ryzyko uznaje się za uzasadnione, jeżeli założonego celu nie można było w danej sytuacji osiągnąć działaniem (zaniechaniem) niepowiązanym z ryzykiem, a osoba podejmująca ryzyko miała uzasadniony powód, by przypuszczać, że podjęte przez nią działania były wystarczające, aby zapobiec szkodzie (art. 42 ust. 2 u.k.k.). Ryzyka nie uznaje się z kolei za uzasadnione, jeżeli dana osoba świadomie stworzyła zagrożenie dla życia innych ludzi lub zagrożenie

⁶³ Odnośnie do przestępstwa zabójstwa w związku z przekroczeniem środków niezbędnych do zatrzymania osoby zob. P. Poniatowski, K. Wala, *op. cit.*, s. 97 i n.

⁶⁴ Zob. Ю.В. Баулін, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 163, 165.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 165–166.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 167.

wystąpienia katastrofy ekologicznej lub innych nadzwyczajnych zdarzeń (art. 42 ust. 3 u.k.k.).

Nie stanowi przestępstwa wyrządzenie szkody dobrom prawnie chronionym przez osobę, która zgodnie z ustawą wykonywała zadanie specjalne, uczestnicząc w zorganizowanej grupie lub organizacji przestępczej w celu zapobieżenia lub ujawnienia ich działalności przestępczej (art. 43 ust. 1 u.k.k.). Wskazana osoba podlega odpowiedzialności karnej tylko za popełnienie w ramach zorganizowanej grupy lub organizacji przestępczej szczególnie ciężkiego przestępstwa umyślnego połączonego z użyciem przemocy wobec pokrzywdzonego albo ciężkiego przestępstwa umyślnego związanego ze spowodowaniem ciężkiego uszkodzenia ciała pokrzywdzonego lub wystąpieniem innych poważnych lub szczególnie poważnych następstw (art. 43 ust. 2 u.k.k.)⁶⁷.

W 2022 r. w związku z agresją Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy dodano do u.k.k. art. 43¹, który przewiduje nową okoliczność wyłączającą odpowiedzialność karną. Nie stanowi przestępstwa czyn (działanie lub zaniechanie) popełniony w czasie stanu wojennego lub konfliktu zbrojnego, którego celem jest odparcie i powstrzymanie agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej lub innego państwa, jeżeli wyrządza on szkodę na życiu lub zdrowiu osoby, która dopuszcza się takiej agresji, lub godzi w inne dobra chronione prawem, pod warunkiem że nie użyto tortur lub środków walki zakazanych przez prawo międzynarodowe lub nie dopuszczono się innych naruszeń praw i zwyczajów wojennych przewidzianych w traktatach międzynarodowych zatwierdzonych przez Radę Najwyższą Ukrainy (art. 43¹ ust. 1 u.k.k.). Prawo do obrony Ukrainy przysługuje niezależnie od możliwości uniknięcia konfliktu, wyrządzenia szkody lub zwrócenia się o pomoc do innych osób, organów władzy państwowej bądź Sił Zbrojnych Ukrainy (art. 43¹ ust. 2 u.k.k.). Użycie broni (uzbrojenia), amunicji lub materiałów wybuchowych wobec osoby, która dopuszcza się zbrojnej agresji przeciwko Ukrainie, a także powstające w związku z tym uszkodzenie lub zniszczenie mienia nie pociąga za sobą odpowiedzialności karnej (art. 43¹ ust. 3 u.k.k.). Nie będzie jednak uważany za wypełnienie obowiązku obrony Ojczyzny, niezależności i integralności terytorialnej Ukrainy czyn (działanie lub zaniechanie) ukierunkowany na odparcie i powstrzymanie agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej lub innego państwa, który w sposób oczywisty był niewspółmierny do niebezpieczeństwa agresji lub okoliczności odpierania i powstrzymywania agresji oraz nie był konieczny do osiągnięcia ważnego, społecznie użytecznego celu w konkretnej sytuacji i stwarzał zagrożenie dla życia innych ludzi lub zagrożenie wystąpienia katastrofy ekologicznej lub

⁶⁷ Należy jednak zaznaczyć, że odpowiedzialność w takiej sytuacji jest złagodzona. Osoba, która popełniła takie przestępstwo, nie może być skazana na karę dożywotniego pozbawienia wolności, a terminowa kara pozbawienia wolności nie może być wymierzona na czas dłuższy niż połowa górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za dane przestępstwo.

innych nadzwyczajnych poważnych zdarzeń (art. 43¹ ust. 4 u.k.k.). Należy też zauważyć, że w dniu 7 marca 2022 r. weszła w życie ustawa o zapewnieniu udziału ludności cywilnej w obronie Ukrainy⁶⁸, którą dodano do rozdziału II „Postanowienia końcowe i przejściowe” u.k.k. ust. 22 w brzmieniu: „Osoby cywilne nie ponoszą odpowiedzialności karnej za użycie broni palnej przeciwko osobom dokonującym agresji zbrojnej przeciwko Ukrainie, jeżeli broń została użyta zgodnie z wymogami określonymi w ustawie o zapewnieniu udziału ludności cywilnej w obronie Ukrainy”.

Jeśli chodzi o procesowy aspekt zaistnienia okoliczności wyłączających karą bezprawność czynu, to należy wskazać, że postępowanie karne wszczęte na podstawie faktu popełnienia czynu, który nosi znamiona jednej z określonych okoliczności, podlega umorzeniu z powodu braku znamion przestępstwa (art. 284 ust. 1 pkt 2 u.k.p.k.; jeżeli granice tych okoliczności nie zostały przekroczone)⁶⁹.

Jak wyżej wskazaliśmy, u.k.k. określa konsekwencje niepoczytalności poza rozdziałem VIII części ogólnej. Zgodnie z art. 19 ust. 2 u.k.k., znajdującym się w rozdziale zatytułowanym „Osoba podlegająca odpowiedzialności karnej (podmiot przestępstwa)”, nie podlega odpowiedzialności karnej osoba, która w czasie popełniania społecznie szkodliwego czynu określonego w Kodeksie znajdowała się w stanie niepoczytalności, to znaczy nie miała świadomości swojego działania (zaniechania) lub nie mogła nim pokierować z powodu przewlekłej choroby psychicznej, czasowego zaburzenia czynności psychicznych, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia stanu psychicznego. Decyzją sądu można zastosować wobec takiej osoby środki przymusu o charakterze medycznym. Zauważyć należy, że odpowiedzialność karna nie jest wyłączana w przypadku popełnienia czynu pod wpływem alkoholu, narkotyku lub innego środka odurzającego albo pod wpływem leku zmniejszającego uwagę i szybkość reakcji (art. 21 u.k.k.). Kodeks ukraiński reguluje również kwestię swego rodzaju niepoczytalności, która jest okolicznością wyłączającą ukaranie (czasowo lub trwale), ale nie przepiętność czynu. W myśl art. 19 ust. 3 u.k.k. nie podlega karze, kto popełnił przestępstwo w stanie poczytalności, ale przed wydaniem wyroku zachorował na chorobę psychiczną pozbawiającą go możliwości uświadomienia sobie swojego działania (zaniechania) lub pokierowania nim. Decyzją sądu można zastosować wobec takiej osoby środki przymusu o charakterze medycznym, a po wyzdrowieniu taka osoba może zostać ukarana. W literaturze podnosi się, że karanie takich

⁶⁸ Закон України – Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України, Голос України від 6.03.2022, № 47. Tekst dostępny na stronie Rady Najwyższej Ukrainy: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (dostęp: 10.12.2024).

⁶⁹ А.М. Ришелюк, [w:] *Науково-практичний коментар...*, s. 117.

osób byłoby sprzeczne z zasadą humanizmu oraz nie mogłoby zapewnić realizacji celów kary⁷⁰.

ZWOLNIENIE OD ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ

Kodeks ukraiński, oprócz okoliczności wyłączających z różnych względów przestępność czynu, przewiduje również sytuacje, w których sprawca czynu noszącego wszystkie znamiona przestępstwa zostaje zwolniony od odpowiedzialności karnej⁷¹. Plenum Sądu Najwyższego Ukrainy w tezie 1 uchwały nr 12 z dnia 23 grudnia 2005 r. „O praktyce stosowania przez sądy Ukrainy prawodawstwa dotyczącego zwolnienia osoby od odpowiedzialności karnej” podało następującą definicję zwolnienia od odpowiedzialności karnej – jest to odmowa zastosowania przez państwo wobec osoby, która popełniła przestępstwo, ograniczeń pewnych praw i wolności określonych ustawą, przez umorzenie sprawy karnej, którą to odmowę przeprowadza sąd w przypadkach przewidzianych w Kodeksie karnym Ukrainy, w sposób określony przez Kodeks postępowania karnego Ukrainy⁷². Zgodnie z art. 44 ust. 1 u.k.k. osobę, która popełniła przestępstwo, zwalnia się od odpowiedzialności karnej w przypadkach przewidzianych w niniejszym Kodeksie. Zwolnienie takie następuje wyłącznie na drodze sądowej; procedurę zwolnienia od odpowiedzialności karnej określa ustawa (art. 44 ust. 2 u.k.k.)⁷³. W literaturze ukraińskiej podnosi się, że zwolnienie od odpowiedzialności karnej ma na celu optymalizację procesu egzekwowania prawa karnego w zakresie zmniejszenia kosztów postępowania przygotowawczego i sądowego, a także przywrócenie praw naruszonych przestępstwem (naprawienie szkody)⁷⁴.

⁷⁰ В.Я. Тацій, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар...*, s. 65. Zgodnie z art. 50 ust. 2 i 3 u.k.k. kara ma na celu nie tylko ukaranie (rozumiane jako odpłata za uczynione przez przestępcę zło, która zaspokaja poczucie sprawiedliwości społeczeństwa i pokrzywdzonego), ale także poprawę skazanych oraz zapobieżenie popełnianiu nowych przestępstw zarówno przez skazanych, jak i przez inne osoby, natomiast nie ma na celu spowodowania cierpienia fizycznego ani poniżenia godności człowieka.

⁷¹ Na temat instytucji zwolnienia od odpowiedzialności karnej zob. P. Poniatowski, *Tak zwany czynny żal z perspektywy ukraińskiego prawa karnego. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2024, vol. 59.

⁷² Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23.12.2005 р. „Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності”. Tekst dostępny na stronie Rady Najwyższej Ukrainy: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (dostęp: 10.12.2024).

⁷³ Postępowanie w sprawie zwolnienia sprawcy od odpowiedzialności karnej opisane jest w rozdziale 24 („Zakończenie postępowania przygotowawczego. Przedłużenie okresu postępowania przygotowawczego”) § 2 („Zwolnienie osoby od odpowiedzialności karnej”) u.k.p.k. (art. 285–289).

⁷⁴ О.О. Дудоров, С.О. Письменський, *Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика*, [w:] *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*, Київ 2017, s. 127.

Warunkiem koniecznym umorzenia postępowania z uwagi na zaistnienie okoliczności zwalniającej od odpowiedzialności karnej jest ustalenie przez sąd, że (1) czyn, który stał się podstawą wszczęcia postępowania, został popełniony, (2) zawiera znamiona czynu zabronionego, (3) jest społecznie szkodliwy, (4) jest zawiniony⁷⁵, a więc że doszło do popełnienia przestępstwa, ponieważ zwolnienie od odpowiedzialności jest możliwe tylko wtedy, gdy istnieje podstawa do takiej odpowiedzialności (art. 2 u.k.k.)⁷⁶. Przestępstwo to może być dokonane lub niedokonane, popełnione indywidualnie lub we współudziale⁷⁷.

Postanowienie sądu o zwolnieniu osoby od odpowiedzialności karnej jest aktem wskazującym na ustanie stosunku karnoprawnego między osobą, która popełniła przestępstwo, a państwem. Oznacza to, że od tego momentu osoba ta nie może ponosić ciężaru odpowiedzialności karnej przed państwem. Na tej podstawie czyn wcześniej przez nią popełniony zostaje uznany za prawnie nieistotny, zostaje zapomniany (popełnione wcześniej przestępstwo nie może być brane pod uwagę przy ustalaniu powtarzalności i całokształtu przestępstw, recydywy, orzekania kary za popełnienie nowego przestępstwa itp.). Jednocześnie zwolnienie od odpowiedzialności karnej nie oznacza uniewinnienia danej osoby, gdyż postępowanie karne zostaje zakończone z przyczyn nierehabilitujących danej osoby⁷⁸.

Pojęcia zwolnienia od odpowiedzialności karnej nie można utożsamiać z zakończeniem postępowania karnego w związku z brakiem znamion przestępstwa w czynie danej osoby lub w przypadku zaistnienia okoliczności wyłączających przestępczość czynu. Ustawa przewiduje obowiązek lub możliwość zwolnienia od odpowiedzialności karnej osoby, której czyny zawierają znamiona przestępstwa. Brak znamion przestępstwa w czynie danej osoby wyklucza możliwość zwolnienia, ponieważ – jak wyżej wskazano – nie można zwolnić od odpowiedzialności karnej osoby, która nie popełniła przestępstwa.

Zwolnienia od odpowiedzialności karnej nie można utożsamiać ze zwolnieniem od kary, o którym będzie mowa niżej. Prawny charakter zwolnienia

⁷⁵ Teza 2 ust. 5 wskazanej wyżej uchwały Sądu Najwyższego Ukrainy nr 12 z dnia 23 grudnia 2005 r.

⁷⁶ W zależności od podstawy zwolnienia mogą to być różne przestępstwa. Na przykład zgodnie z art. 45 i 46 u.k.k. przesłanką zwolnienia od odpowiedzialności karnej jest popełnienie po raz pierwszy występku karnego lub nieumyślnego przestępstwa nieciężkiego, innego niż przestępstwo korupcyjne lub przestępstwo związane z korupcją bądź przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji i eksploatacji środków transportu popełnione przez osobę, która prowadziła pojazd pod wpływem alkoholu, narkotyków lub innych środków odurzających albo pod wpływem leków zmniejszających uwagę i szybkość reakcji. Mówimy więc o popełnieniu przestępstwa o określonej wadze, którą określa się zgodnie z art. 12 u.k.k.

⁷⁷ В.Я. Тацій, [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина*. Підручник, ред. В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Харків 2015, s. 423–424.

⁷⁸ С.В. Фесенко, [w:] *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т.*, ред. П.П. Андрушко, В.Г. Гончаренко, С.В. Фесенко, т. 1, Київ 2009, s. 145.

od odpowiedzialności karnej polega na tym, że czyn miał charakter przestępny w chwili jego popełnienia i pozostaje nim w czasie wydania orzeczenia o zwolnieniu. Dlatego ustawa (art. 285 u.k.p.k.) przewiduje obligatoryjny tryb wyjaśnienia oskarżonemu na etapie postępowania przygotowawczego istoty oskarżenia, podstaw zwolnienia go od odpowiedzialności karnej oraz prawa sprzeciwu wobec umorzenia sprawy na tej podstawie. W przypadku takiego sprzeciwu sprawa jest kierowana wraz z aktem oskarżenia do sądu, który rozstrzyga kwestię winy danej osoby⁷⁹.

Kodeks karny Ukrainy przewiduje przypadki zwolnienia od odpowiedzialności karnej w części ogólnej (art. 17, art. 31 ust. 2 i 3, art. 45–49, art. 97 ust. 1, art. 106 ust. 1 i 2) oraz w części szczególnej (art. 110² ust. 5, art. 111 ust. 3, art. 114 ust. 2, art. 158³ ust. 5, art. 160 ust. 5, art. 175 ust. 3, art. 212 ust. 4, art. 212¹ ust. 4, art. 255 ust. 6, art. 255² ust. 2, art. 258 ust. 6, art. 258³ ust. 2, art. 258⁵ ust. 4, art. 260 ust. 6, art. 263 ust. 3, art. 265 ust. 4, art. 289 ust. 4, art. 307 ust. 4, art. 309 ust. 4, art. 311 ust. 4, art. 321 ust. 5, art. 321¹ ust. 4, art. 354 ust. 5, art. 401 ust. 4, art. 447 ust. 5). Należy zauważyć, że zdecydowaną większość podstaw zwolnienia od odpowiedzialności karnej można zaliczyć – używając polskiego języka prawniczego – do przypadków szeroko rozumianego czynnego żalu. Do kategorii zwolnienia od odpowiedzialności zalicza się również przedawnienie karalności (art. 49 i art. 106 ust. 1 i 2 u.k.k.).

Zwolnienie od odpowiedzialności karnej może mieć charakter obligatoryjny lub fakultatywny⁸⁰. W pierwszym przypadku sąd ma obowiązek zwolnić daną osobę od odpowiedzialności w razie stwierdzenia, że zachodzą przesłanki zwolnienia, natomiast w drugim sąd może, ale nie musi zwolnić daną osobę od odpowiedzialności karnej. Fakultatywne zwolnienie jest przewidziane w art. 47 ust. 1, art. 48 ust. 1, art. 97 ust. 1 i art. 401 ust. 4 u.k.k. W pozostałych przypadkach zwolnienie jest obligatoryjne. Zwolnienie od odpowiedzialności karnej może być również bezwarunkowe lub warunkowe. Bezwarunkowe zwolnienie oznacza, że dana osoba zostaje uwolniona od odpowiedzialności ostatecznie, nieodwołalnie, niezależnie od jej późniejszego zachowania po uprawomocnieniu się orzeczenia sądu⁸¹. W przypadku zwolnienia warunkowego możliwe jest pociągnięcie osoby do odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo, jeśli naruszy ona warunki zwolnienia (zob. art. 47 ust. 2 i art. 97 ust. 3 u.k.k.).

⁷⁹ O.O. Дудоров, [w:] *Українське кримінальне право. Загальна частина. Підручник*, ред. В.О. Навроцький, Київ 2013, s. 570.

⁸⁰ Ю.В. Баулін, *Звільнення від кримінальної відповідальності*, „Вісник асоціації кримінального права України” 2016, № 2(7), s. 289.

⁸¹ *Ibidem*.

ZWOLNIENIE OD KARY

Z szeroko rozumianym wyłączeniem odpowiedzialności karnej mamy też do czynienia w przypadkach zwolnienia od kary. Sytuacje, w których dochodzi do zwolnienia od kary, mają różny charakter.

Osoba, która popełniła występki karne albo przestępstwo nieciężkie⁸² może zostać zwolniona od kary wyrokiem sądu, jeżeli zostanie uznane, że ze względu na nienaganne zachowanie i sumienny stosunek do pracy osoba ta nie może być uznana za społecznie szkodliwą w toku postępowania sądowego (art. 74 ust. 4 u.k.k.). Możliwość ta jest wyłączona w przypadku przestępstw korupcyjnych lub związanych z korupcją oraz przestępstw przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji i eksploatacji środków transportu popełnionych przez osobę, która prowadziła pojazd pod wpływem alkoholu, narkotyków lub innych środków odurzających albo pod wpływem leków zmniejszających uwagę i szybkość reakcji.

Zwolniony od kary może być również niepełnoletni (czyli osoba, która ukończyła 14 lat, lecz nie ukończyła 18 lat), który popełnił występki karne albo przestępstwo nieciężkie, jeżeli sąd uzna, że ze względu na szczere wyrzuty sumienia sprawcy i jego późniejsze nienaganne zachowanie w chwili wydania wyroku nie ma potrzeby orzekania kary (art. 105 ust. 1 u.k.k.). W takim przypadku sąd stosuje jeden lub kilka środków wychowawczych przewidzianych w art. 105 ust. 2 u.k.k.

Zwolnienie od kary może nastąpić także wyrokiem sądu z przyczyn przewidzianych w art. 49 u.k.k. (art. 74 ust. 5 u.k.k.). Jak wyżej wzmiankowaliśmy, art. 49 u.k.k. dotyczy przedawnienia karalności czynu zabronionego. Wydanie wyroku skazującego i zwolnienie oskarżonego od kary na podstawie art. 74 ust. 5 u.k.k. jest uzasadnione w szczególności wtedy, gdy: 1) oskarżony – zgodnie z art. 284 ust. 8 u.k.p.k. – sprzeciwia się umorzeniu postępowania w sprawie zwolnienia go od odpowiedzialności karnej w związku z upływem terminu przedawnienia; 2) wydanie wyroku przypada na ostatnie dni okresu przedawnienia i oczywiste jest, że uprawomocnienie się wyroku nastąpi po upływie terminu przedawnienia⁸³.

Wskazane wyżej przypadki zwolnienia od kary pod względem procesowym są podobne do znanej prawu polskiemu instytucji odstąpienia od wymierzenia kary – sąd wydaje wyrok skazujący, lecz nie wymierza kary (zob. art. 373 ust. 2 u.k.p.k.).

Zwolnienie od kary może wynikać również ze wstecznego działania ustawy karnej (zob. wcześniejsze uwagi dotyczące art. 5 u.k.k.). Zgodnie z art. 74

⁸² Wyżej już wskazano, czym jest występki karne. Natomiast przestępstwo nieciężkie to czyn zabroniony, za którego popełnienie przewidziana jest kara zasadnicza w postaci grzywny w wysokości nie większej niż 10 tys. niepodlegających opodatkowaniu dochodów minimalnych obywateli lub kara pozbawienia wolności na okres nie dłuższy niż 5 lat (art. 12 ust. 4 u.k.k.).

⁸³ Ю.А. Пономаренко, [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар*..., s. 300–301.

ust. 2 u.k.k. osoba skazana za czyn, za który ustawa znosi karę, zostaje niezwłocznie zwolniona od kary orzeczonej przez sąd. W przypadku, gdy dana osoba nie odbyła jeszcze wymierzonej jej kary (np. została warunkowo zwolniona z jej odbywania) lub wykonanie kary jest odroczone, zostaje ona zwolniona z całości kary. Natomiast jeżeli skazany odbywa już karę, to zostaje zwolniony z jej części nieodbytej⁸⁴.

Należy zauważyć, że osoba zwolniona od kary uważana jest za osobę niekaraną (art. 88 ust. 3 u.k.k.).

WYŁĄCZENIE ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ OKREŚLONYCH OSÓB ZA NIEKTÓRE PRZESTĘPSTWA

W art. 301¹ u.k.k. penalizuje się uzyskiwanie dostępu do pornografii dziecięcej, jej nabywanie, przechowywanie, import, przewożenie lub inne przemieszczanie oraz jej wytwarzanie, sprzedaż i rozpowszechnianie. Nie podlega jednak odpowiedzialności karnej za wytwarzanie, przechowywanie, przewożenie lub inne przemieszczanie pornografii dziecięcej osoba niepełnoletnia, jeżeli działania te są popełnione bez celu sprzedaży lub rozpowszechniania (art. 301¹ ust. 5 u.k.k.). Ponadto odpowiedzialności karnej za przestępstwo z art. 301¹ ust. 1 u.k.k. nie podlega osoba, która dopuściła się czynów w celu realizacji powierzonych jej uprawnień na podstawie i w sposób przewidziany prawem (chodzi o umyślne uzyskiwanie dostępu do pornografii dziecięcej za pomocą systemów lub technologii informatycznych i telekomunikacyjnych lub umyślne jej nabywanie lub umyślne przechowywanie, przywóz na terytorium Ukrainy, przewożenie lub inne przemieszczanie takiej pornografii bez celu sprzedaży lub rozpowszechniania; art. 301¹ ust. 6 u.k.k.).

Art. 385 ust. 1 u.k.k. przewiduje przestępstwo odmowy złożenia zeznań przez świadka lub wykonania obowiązków przez biegłego lub tłumacza bez uzasadnionych przyczyn. Zgodnie z ust. 2 tego artykułu sprawca nie podlega odpowiedzialności karnej za odmowę złożenia zeznań w postępowaniu przygotowawczym lub w sądzie przeciwko sobie bądź członkom swojej rodziny lub bliskim krewnym, których krąg jest określony przepisami prawa. Podobna regulacja zawarta jest w art. 396 u.k.k., którego ust. 1 penalizuje zatajenie poważnego lub szczególnie poważnego przestępstwa bez wcześniejszego przyrzeczenia, natomiast ust. 2 wyłącza odpowiedzialność karną członków rodziny i bliskich krewnych sprawcy przestępstwa.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 298.

PODSUMOWANIE

Z poczynionych w artykule uwag wynika, że w zakresie szeroko rozumianego wyłączenia odpowiedzialności karnej prawo ukraińskie wykazuje generalnie wiele podobieństw z prawem polskim. Jeśli jednak spojrzy się na omawianą problematykę z bliska, to można też zauważyć wiele bardziej lub mniej zasadniczych różnic. Oczywiście pewne odmienności wynikają z niejednakowego podejścia do elementów struktury przestępstwa (np. kwestia społecznej szkodliwości i związana z nią regulacja tzw. czynu nieistotnego z art. 11 ust. 2 u.k.k. czy umiejscowienie winy wśród znamion przestępstwa). Są również rozwiązania obce prawu polskiemu, które w gruncie rzeczy abstrahują od takiego czy innego podejścia do podstawy odpowiedzialności karnej. Przykładowo można wskazać: bardzo rozbudowaną instytucję zwolnienia od odpowiedzialności karnej, działanie w ramach zorganizowanej grupy lub organizacji przestępczej w celu zwalczania przestępczości zorganizowanej wyłączające przestępność czynu (art. 43 u.k.k.), niepoczytalność wyłączającą czasowo lub trwale ukaranie (art. 19 ust. 3 u.k.k.), instytucję zwolnienia od kary.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Baulin Y., Lashchuk N., Bronevytska O., Sozanskyi T., *Obrona konieczna jako okoliczność wyłączająca bezprawność w prawie karnym Ukrainy*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2013, vol. 60(2).
- Hryshchuk V., Makovetska N., Krasnytskyi I., Khavronyuk M., *Definicja przestępstwa i podziały przestępstw w prawie karnym Ukrainy*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2013, vol. 60(2).
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Poniatowski P., *Tak zwany czynny żal z perspektywy ukraińskiego prawa karnego. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2024, vol. 59, DOI: <https://doi.org/10.32041/pwd.5912>.
- Poniatowski P., Wala K., *Przestępstwo zabójstwa w ukraińskim prawie karnym na tle rozwiązań polskich (część II)*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 12.
- Senko M., Maksymovych R., Navrotska V., Ustrytska N., Franchuk V., *Zjawiskowe formy popełnienia czynu zabronionego w prawie karnym Ukrainy*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2013, vol. 60(2).
- Андрушко П.П., [w:] *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*, ред. С.С. Яценко, Київ 2002.
- Бажанов М.І., [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Київ 2005.
- Баулін Ю.В., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Баулін Ю.В., [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. В.Я. Тацій, В.В. Сташис, Харків 2010.
- Баулін Ю.В., *Звільнення від кримінальної відповідальності*, „Вісник асоціації кримінального права України” 2016, № 2(7).

- Борисов В.І., [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. В.Я. Тацій, В.В. Сташис, Харків 2010.
- Борисов В.І., Пономаренко Ю.А., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Бурдін В.М., *Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження)*, Львів 2013.
- Дудоров О.О., [w:] *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*, ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, Київ 2019.
- Дудоров О.О., [w:] *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року*, ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, Київ 2001.
- Дудоров О.О., [w:] *Українське кримінальне право. Загальна частина. Підручник*, ред. В.О. Навроцький, Київ 2013.
- Дудоров О.О., Письменський Є.О., *Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика*, [w:] *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*, Київ 2017.
- Дудоров О.О., Хавронюк М.І., [w:] *Кримінальне право: Навчальний посібник*, ред. М.І. Хавронюк, Київ 2014.
- Загодіренко П., *Ексцес виконавця: кримінально-правова характеристика та правила кваліфікації*, „Jurnalul juridic național: teorie și practică” 2016, vol. 6.
- Кривоченко Л.М., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Лемешко О.М., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Маломуж С.І., *Малозначність діяння в кримінальному судочинстві*, „Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція” 2015, № 14.
- Митрофанов І.І., *Загальна частина кримінального права України: навчальний посібник*, Одеса 2015.
- Орловський Р.С., *Поняття і значення ексцесу співучасника*, „Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція” 2015, № 15.
- Пономаренко Ю.А., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Ришелюк А.М., [w:] *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*, ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, Київ 2019.
- Тацій В.Я., [w:] *Кримінальний Кодекс України: Науково-практичний коментар*, ред. В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Київ 2003.
- Тацій В.Я., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Тацій В.Я., [w:] *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник*, ред. В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Харків 2015.
- Тихий В.П., [w:] *Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах*, т. 1: *Загальна частина*, ред. В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Харків 2013.
- Фесенко С.В., [w:] *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т.*, ред. П.П. Андрушко, В.Г. Гончаренко, С.В. Фесенко, т. 1, Київ 2009.
- Шеховцова Л.І., Шеховцова Т.О., *Проблеми кваліфікації діяння при ексцесі виконавця, „Порівняльно-аналітичне право” 2017, № 1.*

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Дудоров О.О., Письменський Є.О., *Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону*, <http://dudorov.com.ua/images/download/tezy-maloznachnist-diyannnya.pdf> (dostęp: 10.12.2024).

ABSTRACT

The subject of the study is cases in which a person who has committed a certain behaviour is not criminally responsible for it. Authors address this issue in the context of the principles of application of the criminal law, the concept of a crime, the forms of committing a crime, the specified circumstances excluding the criminality of an act, the release from criminal responsibility and from punishment, and the lack of responsibility of certain persons for certain crimes.

Keywords: lack of criminal responsibility; Ukrainian criminal law; structure of the crime; forms of committing a crime; circumstances excluding the criminality of an act; release from criminal responsibility; release from punishment

ABSTRAKT

Przedmiotem opracowania są przypadki, w których osoba, która dopuściła się określonego zachowania, nie ponosi za to odpowiedzialności karnej. Autorzy odnoszą się do tej problematyki w kontekście zasad stosowania ustawy karnej, pojęcia przestępstwa, form popełnienia przestępstwa, stypizowanych okoliczności wyłączających przestępczość czynu, zwolnienia od odpowiedzialności karnej i od kary oraz braku odpowiedzialności określonych osób za niektóre przestępstwa.

Słowa kluczowe: brak odpowiedzialności karnej; ukraińskie prawo karne; struktura przestępstwa; formy popełnienia przestępstwa; okoliczności wyłączające przestępczość czynu; zwolnienie od odpowiedzialności karnej; zwolnienie od kary